

Het lichaam: arena van culturele expressie

De afdeling Fotografie van de Hogeschool voor de Kunsten in Utrecht leidt studenten op tot 'conceptueel documentaire-fotograaf'. De beroepsopvatting is daarmee niet die van autonome kunstfotograaf, noch die van dienstverlener op de hedendaagse beeldenmarkt. Onder leiding van Corinne Noordenbos en Roos Gerritsma maakten de derdejaars studenten het afgelopen half jaar ieder een fotoboek over 'Het lichaam als arena van culturele expressie'.

Hoe spreekt iemand via zijn lichaam over zichzelf tot anderen? Wat laat iemand zien met zijn of haar lichaam? Het is de vraag hoe vrij en onafhankelijk je uiting kunt geven aan een bepaalde cultuur of lifestyle. Onze individuele lichamen zijn immers ook betrokken bij grotere maatschappelijke processen zoals oorlog, globalisering, migratie, bevolkingspolitiek, gezondheidstechnieken en schoonheidsnormen.

In dit nummer van de Helling ziet u van alle twaalf studenten een

Lichaamsdeel op bestelling
Protheses, geportretteerd door Marlies Swinkels

'Een voet die gevoel heeft dat zou geweldig zijn als dat ontwikkeld wordt.' Hoever gaan de ontwikkelingen op het gebied van protheses? Ziet de mens met een prothese er over tien jaar als robot uit? Geen enkel lichaam is hetzelfde en geen enkele prothese is hetzelfde. Achter iedere prothese zit een eigen verhaal. Per jaar vinden er in Nederland minstens 3000 beenamputaties plaats. Daar tegenover beduidend minder armamputaties. De meerderheid heeft een leeftijd van boven de 65. 80% van de patiënten heeft een amputatie moeten ondergaan door vasculaire problemen, waaronder diabetes. Door de vergrijzing zal dat alleen maar toenemen.

HET LICHAAM ★ ARENA VAN CULTURELE EXPRESSIE

de Helling

NR 1 · LENTE 2007 · €6,50 · kwartaalblad voor linkse politiek

De Helling is een links tijdschrift over politiek en cultuur.

Verschijnt viermaal per jaar.
Losse nummers: € 6,50
Jaarabonnement: € 24,50
Jongerenabonnement (t/m 27): € 12,50
Gironummer: 6990899,
t.n.v. Tijdschrift de Helling.
Niet voor 1 januari opgezegde
abonnementen worden automatisch
voor één jaar verlengd.

HOOFDREDACTEUR
Jelle van der Meer
REDACTIE
Natasja van den Berg
Maarten Brouwer
Tom van der Lee
Annet Lekkerkerker
Harro Maas
Liesbeth Noordegraaf-Eelens
Bart Snels
Farid Tabarki
Nanko van der Wijngaart

ISSN 0922-0119
CORRECTIE Tim Manders
VORMGEVING
De ruimte · ontwerpers
(Mark Schalken)
DRUK Drukkerij Raddraaier
PAPIER
100% recycled
UITGEVER
Stichting Wetenschappelijk
Bureau GroenLinks

ADMINISTRATIE
De Helling
Postbus 8008
3503 RA Utrecht
tel 030-239 99 00
partijbureau@groenlinks.nl

CORRESPONDENTIE
dehelling@groenlinks.nl

www.dehelling.net

WIKKEL
'Hellend Vlak'
is een productie van
Jack van Mildert,
"Bureau Groei
Door Stilstand"
sap@worldmail.nl

"Moraal hoort in de politiek"

Interview Paul Kalma en Jelle van der Meer — Monique Kremer

Aansluiting gemist

Jos van der Lans

Koren op de molen

Diana de Wolff

Een nieuwe doorbraak

Ronald Paping

De populistische uitdaging

Dick Pels

Shell wil wel

Vervuiler vraag om milieubeleid — Aysel Sabahoglu

Verantwoord ondernemen

Overheid moet zich er niet mee bemoeien — Wim Dubbink

Eigen schuld of risico's delen?

Op zoek naar de ideale verzorgingsstaat — Wilfred Dolfmsa

Verheffen of verdelen

Drie studies over de verzorgingsstaat — Paul Tang

De locatie van het kwaad

De politie trekt grenzen — Gitte Postel

'Gelukkig is hij die een Turk is'

Het nationalisme van Turkije — Aysel Sabahoğlu

Shervin Nekuee · 21 Marja Vuijsje · 35 Wetenschappelijk Bureau · 46
+ Beelden

10 jaar geleden maakte ik als hoofdredacteur mijn eerste *Helling*. Het was een themanummer geheel gewijd aan 'de multiculturele samenleving'; geen sprookjes maar verhalen over inburgering, achterstanden en allochtone jongens die niet willen deugen. Daarna volgden nummers over fatsoen en normen en waarden, over democratie, migratie, de verdeling van werk en zorg, het strafrecht en het verlangen naar wraak, etc. Dat was allemaal nog in de jaren negentig, maar deze thema's zijn onverminderd actueel. Toch is er een groot verschil met tien jaar geleden en dat is het gevoel van urgentie. In de tweede helft van de jaren negentig was het debat plichtmatig, alsof er niets op het spel stond, en er waren nauwelijks deel-

nemers. Dat leidde in 2000 tot een themanummer van *de Helling* met de titel 'Links in tijden van overvloed' en de bijna wanhopige vragen: waar moet het debat nog over gaan? Wat moet voor links het grote doel zijn? Een jaar later was alles veranderd. Sindsdien leeft politiek als zelden te voren. Er staat nu wél iets op het spel: de toekomst van Nederland en van de hele wereld zelfs, en daardoor je eigen toekomst, die van je buurt, je stad, je werk — dat is het gevoel dat leeft. We voeren discussie op leven en dood, soms letterlijk, over de inhoud van 'het goede leven'.

Dit is een prachtige tijd om een blad te maken. En niet alleen omdat de urgentie is veranderd, maar ook omdat het politieke klimaat is gewijzigd. Progressiviteit is niet langer op

alle gebied de norm. Zie de veranderde opvattingen over moraliseren, over straffen, tolerantie, de plaats van religie, etc. Het gevolg is dat links (en ook rechts trouwens) zich opnieuw aan het uitvinden is. *De Helling* probeert hier een bijdrage aan te leveren, door ideeën en kritieken aan te dragen uit binnen- en buitenland. Ook in dit nummer vindt u daar voorbeelden van, met onder andere een terugblik op de verkiezingen en een tweeluik over 'geluk'. Op zoek naar een nieuw verhaal dat de somberheid over de toekomst kan verdrijven.

Na tien jaar vertrek ik als hoofdredacteur, maar ik zou zeggen: blijf *de Helling* lezen, u kunt niet zonder.

Jelle van der Meer

“Moraal hoort in de politiek”

Paul Kalma, vertrekkend directeur van de Wiardi Beckman Stichting, en Jelle van der Meer, vertrekkend hoofdredacteur van de Helling, geven het nieuwe kabinet het voordeel van de twijfel. “Politiek moet niet alleen resultaten boeken, maar ook problemen verwoorden.”

Door Monique Kremer
Wetenschappelijk medewerker van de WRR

Vertrekkende mannen: Jelle van der Meer (links) en Paul Kalma

Het is een regenachtige avond en ik ben in mijn eentje op weg naar een Indiaas restaurant in Amsterdam. Daar zal een dubbel afscheidsinterview plaatsvinden. Paul Kalma vertrekt na twintig jaar als directeur van de Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk bureau van de PvdA, en redactiesecretaris van politieke tijdschrift *Socialisme & Democratie*. Al jarenlang is hij een van de belangrijkste commentatoren van de sociaal-democratie; in boeken als *Socialisme op sterk water* (1988), *De wonderbaarlijke terugkeer van de solidariteit* (1995) en *Links, rechts en de vooruitgang* (2004), hield hij de PvdA spiegels voor. Nu gaat hij zelf het spel spelen in de Tweede Kamer. Jelle van der Meer draagt na tien jaar hoofdredacteurschap van *de Helling* het stokje over. Met hem heb ik voor *de Helling* veel interviews gedaan. Samen zaten we in de zoevende Alfa Romeo van Tom Lanoye, in een stijlvolle hotellobby met John Gray en in de strakke universiteitskamers van Piet de Rooy en Asef Bayat. Altijd stelde hij vragen, nu mag hij zelf eens antwoord geven. We praten over politiek, en wat die nog vermag. En over het nieuwe kabinet. Beiden zijn verwachtingsvol. “De politiek gaat weer over moraal”.

Is het wonderbaarlijk, de terugkeer van religie in de politiek?

Jelle van der Meer: “Tien jaar geleden hadden we zo’n coalitie voor onmogelijk gehouden, maar sinds een paar jaar was de terugkomst van religie al zichtbaar, mede dankzij de islam. En de ChristenUnie is natuurlijk wel een serieuze politieke partij geworden. Ze is van een heel andere orde dan bijvoorbeeld de LPF. Het is niet wonderbaarlijk dat we dit kabinet hebben. Ik vind het passen in deze tijd, veel beter dan een linkse regering. Het gesprek en de verwachtingen daarover zijn misplaatst. Burgers zitten niet te wachten op een links kabinet. Bij veel Nederlanders leeft nog steeds een al dan niet latente aversie tegen links als veroorzaker van vele problemen. Bovendien is links niet klaar om te regeren. Ik zie bij links nog geen goed geformuleerd, gezamenlijk antwoord op problemen in de samenleving.”

Paul Kalma: “Dit kabinet is geen teken van de terugkeer van religie. De verkiezingsuitslag laat zelfs zien dat de christendemocraten verloren hebben en dat de ChristenUnie nauwelijks boven het aantal zetels van RPF en GPV destijds uitkomt. Bovendien zie ik in het verkiezingsprogramma van de ChristenUnie geen plannen voor kerstening van de Nederlandse staat terug. Interessant aan Rouvoets partij is haar sociale profiel. Daarom ben ik wel enthousiast. Een links kabinet – zo lieten ook deze verkiezingen weer zien – is getalsmatig niet te doen. De grote

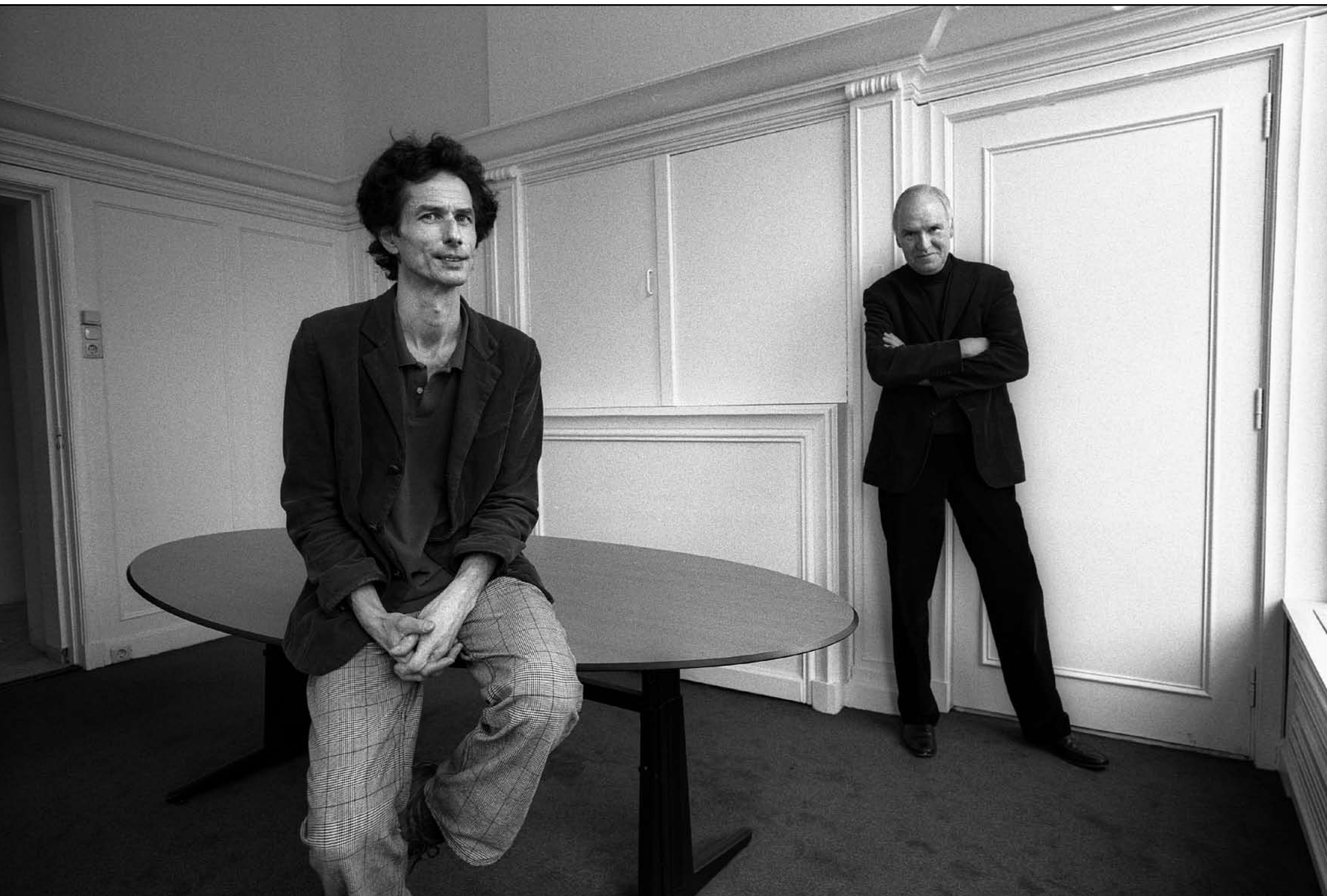
vraag is of de christendemocraten hun andere gezicht kunnen tonen. Dat sociale gezicht hebben ze lang niet laten zien. We zagen alleen hun liberale kant.”

Dit wordt weer een normen-en-waarden-kabinet. Zijn jullie daar verheugd over?

Jelle van der Meer: “Het past bij het verlangen naar gemeenschap. GroenLinks wordt wel verweten dat ze deze behoefte van kiezers heeft onderschat en daarom de verkiezingen heeft verloren. Daar ben ik het maar gedeeltelijk mee eens. Na 11 september werd onder de vlag van veiligheid veel vrijheid beknot. Daardoor raakte de libertaire gedachte in Nederland verweesd. GroenLinks heeft zich over de vrijheden ontfermd, zelfs als enige partij. Dat is goed. Maar tegelijk moet de gemeenschapskant meer aandacht krijgen. Persoonlijk ben ik nogal individualistisch ingesteld en heb ik moeite met groepen – inclusief die van de ‘GroenLinkse kerk’ – maar ik zie de noodzaak van verbanden. GroenLinks geeft zich daarvan te weinig rekenschap. Gemeenschap bij GroenLinks staat bijna gelijk aan ‘opsluiting’. Maar je kan pas individualistisch zijn als je in een gemeenschap leeft. Wat veel meer onderstreept kan worden is dat de staat ook een gemeenschap is. De staat schept de voorwaarden voor de mogelijkheid om als vrij individu te kunnen leven, onder andere door onderwijs, zorg, herverdeling en veiligheid. Maar dat gaat mis als je die staat enkel ziet als een leverancier van diensten. De staat, dat zijn wij, en dus is de staat ook een gemeenschap.”

Ik ben niet zo bang voor die normen en waarden. Wat mij betreft is dat terug te brengen tot ‘inlevingsvermogen’. Dat geldt voor de publieke ruimte, waar mensen het in allerlei situaties moeten opbrengen om zich te verplaatsen in de ander. Maar dat geldt ook voor de politiek. Het grootste probleem van deze tijd is dat de elite een gebrek aan inlevingsvermogen toont. Ze kunnen zich niet verplaatsen in iemand die in de marges van de samenleving leeft, die niet goed kan leren, die moeite heeft met werken, met meekomen in het algemeen. En ze kunnen zich ook niet verplaatsen in mensen die bang zijn voor migranten, Europa en globalisering. Eind jaren negentig interviewde ik voor *de Helling* SCP-directeur Paul Schnabel. Wat hij vertelde maakte indruk op mij. Hij zei: ‘We hebben niet teveel vrijheid of teveel gelijkheid, want van beiden kan je niet genoeg hebben. Wat we moeten leren is om met de gewonnen vrijheid en gelijkheid om te gaan, ze niet in elke situatie op te eisen. Dat betekent dat we nu moeten werken aan broederschap’.”

Kalma wil het moraliseren heel zakelijk benaderen. “Dat klinkt tegenstrijdig. Maar ik heb

junior 2006-7

nooit grote problemen gehad met de normen en waarden van Balkenende. De grote vraag was alleen: waarom geeft hij er zo’n verschrikkelijk schrale uitleg aan, van inkomenspolitiek tot asielbeleid. De PvdA heeft deze verkiezingsstrijd voortdurend gehamerd op solidariteit. Ik zie dit nieuwe normen-en-waarden-kabinet als een vervolg daarop, en niet als een koerswijziging van mijn partij. Vaak gaat het daarbij om het scheppen van de goede voorwaarden. Dus bijvoorbeeld niet: ‘iedereen moet vrijwilligerswerk doen’; wel: ‘we moeten zorgen dat het arbeidsbestel niet zo gespannen wordt dat niemand meer vrijwilligerswerk kan doen.’ Het is niet goed als we allemaal voltijds moeten werken. De PvdA moet daarbij wel benadrukken dat gemeenschappen ook beknellend kunnen zijn.”

In Nederland wordt veel gemopperd op ‘De Politiek’ en ‘die lui in Den Haag’, maar voor jullie is politiek nog steeds aantrekkelijk? Kalma verruult zelfs na twintig jaar zijn directeursfauteuil voor een kamerzetel.
Kalma: “Na het schrijven van mijn boek *Links, rechts en de vooruitgang* werd de behoefte steeds sterker om niet aan de kant te blijven staan – hoewel ik nooit heb gevonden dat comenteaar geven een gemakzuchtige positie is. Je moet daarbij geen overspannen gedachten hebben over de rol van de politiek. In de trant van: ‘We gaan alles veranderen!’. In de jaren tachtig stond het PvdA-partijprogramma bomvol met economische planning, daar kwam geen ondernemer aan te pas. De politiek stuurde de economie aan. Inmiddels zijn de aanhangers van de maakbaarheidsgedachte vooral in het rechtse kamp te vinden. Neo-conservatieven vinden alles planbaar: normen en waarden, democratie in het Midden-Oosten. De vraag is hoe links zich nu moet opstellen. Blair liet bijvoorbeeld zijn linkse spierballen zien en introduceerde nieuwe grote programma’s en projecten met als motto ‘Modernisering!’. Ik denk dat het beter is om eerlijk te zijn en de smalle marges aan te geven waarin politiek verschil kan maken.”

Van der Meer: “Ik heb tegelijk afkeer en grote bewondering voor politici. Een politicus moet voortdurend en onmiddellijk standpunten innemen, een mening hebben. In de politiek is geen plaats voor twijfel of dilemma’s. Zoals er ook geen plaats is voor ironie. Ikzelf heb altijd twijfels, en goede argumenten kunnen mij overtuigen om een ander standpunt in te nemen.”

Kalma: “Ik bestrijd de huidige opvatting van politiek bedrijven. Het gaat alleen over afrekenen op resultaat; de politiek is teveel het beleid ingezogen. Dat is de perversering van de politiek, het gaat alleen maar over oplossingen. Maar politiek is ook strijd om de definitie

van problemen. Uiteraard hoort daar beleid bij, maar het begin wordt vaak vergeten: de omschrijving van wat er aan de hand is. Dat was ook de aantrekkingskracht van de sociaal-democratie: mensen herkenden zich in haar betrokkenheid bij de sociale kwestie in het algemeen.”

Burgers zijn geëmancipeerd en hoger opgeleid en bovendien leven we in een internationale politieke context. Wat betekent dat voor de politiek?
Van der Meer: “Het politieke bedrijf is de afgelopen decennia zondermeer veranderd en daar kan je sombere beschouwingen over houden, maar je kan ook stellen dat de politiek democratischer is geworden. Politici moeten veel meer verantwoording afleggen. Door de emancipatie van het individu buiten de zuilen moeten politici meer hun best doen om legitimatie te veroveren. In die verandering hebben media natuurlijk een rol gespeeld.”

Kalma: “Vijftig jaar geleden waren de verkiezingen een soort volkstelling, zoals de politicooloog Daalder het heeft omschreven. Dan wist je precies hoeveel gereformeerden, katholieken en socialisten er waren. Nu is dat anders. Maar de behoefte aan politieke oriëntatie is helemaal niet verminderd. Daarom moet je niet bezwijken voor opiniepeilingen en ‘we doen wat de mensen willen’. En daarom is het zo belangrijk dat partijen hun identiteit en hun politieke traditie in ere houden. Begin jaren negentig bracht ik tijdens de verkiezingen folders rond van de PvdA. Er stond een reusachtig oor op afgebeeld. De suggestie was ‘we luisteren naar de kiezer’. Maar dat is niet de manier om het vertrouwen in de politiek terug te winnen. Er moet een goed verhaal zijn. Daar is nu gebrek aan, ook bij links. Daarom mag het in de politiek best over moraal gaan. Dit kabinet biedt ook de mogelijkheid om te laten zien dat oude sociaal-democratische waarden – bijvoorbeeld inkomensgelijkheid en een sociale markteconomie – belangrijk zijn.”

Veel linkse politici zijn opgeschoven naar rechts. Jullie ook? Zijn er thema’s waar je anders over bent gaan denken?

Kalma: “Ik heb zeker, mét mijn partij, de urgentie van de integratieproblematiek onderschat. Natuurlijk wisten we wel dat er problemen waren, maar niet dat het er politiek zo in zou hakken. Integratie zagen we bovendien als een sociaal-economisch issue. De cultuurpolitieke kant hebben we onderschat. Maar dat wil allerm minst zeggen dat je je standpunten dan maar moet verlaten. Toen iedereen hoog van de toren blies over de mislukte integratie hebben we als Wiardi Beckman Stichting een jaarboek gemaakt om het broodnodige tegenwicht te

bieden.

In het algemeen ben ik nogal anticyclisch ingesteld en niet erg veranderd, geloof ik. Gematigd links begonnen en gebleven. Ik vond altijd dat mensen met een uitkering plichten hadden – bijvoorbeeld om zich te scholen. Nu zeg ik: mensen met een uitkering hebben ook rechten. Ik ben dus nauwelijks opgeschoven. Dat kan je misschien zien als een gebrek aan beweeglijkheid van mijn kant.”

Van der Meer: “Als kind van de jaren zeventig was ik natuurlijk anti-elite, dat stond voor ongelijke machtsverdeling. Weg ermee dus. Maar na de moord op Fortuyn werd ik bijna op slag ‘elitarist’. Het volk kwam in opstand tegen de ‘oude politiek’, ten behoeve van ‘nieuwe politiek’. De kloof moest dicht, het waren bijna revolutionaire krachten, politici voelden de straat in de nek. We hebben gezien wat dat heeft opgeleverd. Wat ik geleerd heb is het belang en de rol van de politiek-bestuurlijke elite tegenover ‘het volk’, en dan kom ik terug op dat inlevingsvermogen. De zogenaamde weldenkende elite is ergens aan het slot van de vorige eeuw het contact met het volk kwijtgeraakt. De elite stelde zich elitair op. De les is niet, en op dit punt ben ik het helemaal eens met Paul, dat de elite vooral moet gaan luisteren naar ‘het volk’ en gelijk geven, maar wel dat ze zich moet verplaatsen in de positie van de vele soorten ‘gewone’ burgers, hun problemen moet verwoorden en op basis daarvan dient te handelen. De elite moet inleven én voorleven.”

×

Lolita in Wonderland
Kim Alders fotografeerde onschuldige vrouwen

Uit de Emanipatiemonitor 2006 blijkt niet alleen dat het emancipatieniveau in Nederland nog niet zo hoog is als we zouden willen, maar ook dat veel vrouwen stress en gevoelens van gejaagdheid rapporteren door het feit dat ze meer taken moeten kunnen combineren. Je zou als vrouw haast weer het kleinmeisjesgevoel van vroeger willen beleven, om al die verplichtingen te vergeten. Een Nederlandse Gothic Lolita, geïnspireerd op de straatcultuur overgewaaid uit Japan, waant zich in een verkleedpartijtje. Door het dragen van Victoriaanse poppenkleding beleven deze vrouwen weer de vrijheid en grenzeloze fantasie uit hun kindertijd.

Elegant Gothic Lolita is afkomstig uit Japan, ontstaan in 1998 in Harajuku, een buitenwijk van Tokio. Het is daar ontstaan als ontsnapping aan de

Bedrijfsmeditatie

door Petra Stranger

60.000 Nederlandse werknemers zitten thuis vanwege een burn-out of psychische klachten. Lizelotte Smits, bestuurder van CNV Publieke Zaak, pleit voor meditatie in de CAO: "Als werkgever ben je er niet door je werknemers alleen te faciliteren met een bureau, een stoel en apparatuur. Je moet ook mentale ondersteuning kunnen bieden."

HET LICHAAM ★ ARENA VAN CULTURELE EXPRESSIE

De koers van GroenLinks

GroenLinkers houden er een vrijzinnige levenshouding op na. Wars van autoriteiten voeren zij het politieke debat vanuit een inhoudelijke passie om de wereld een beetje beter te maken. Dat gaat veel GroenLinkers meestal niet snel genoeg. Zij willen betere uitslagen bij verkiezingen en deel uitmaken van de macht. Zij willen met de handen aan het stuur.

Het komende jaar voert GroenLinks een debat over de koers van de partij. De uitkomst moet een nieuw beginselmanifest zijn. Centrale vraag: waar staat GroenLinks voor en hoe denkt de partij haar politieke doelstellingen te realiseren? Als aftrap voor dat debat leest u in deze Helling een aantal kritische analyses van GroenLinks.

aansluiting gemist

GroenLinks straalt de kilte uit van de studeerkamer. De partij heeft zich onvoldoende eigenaar gemaakt van de problemen die mensen in hun levens en in de samenleving ervaren.

Zoals er inmiddels van alles lijstjes bestaan, schijnt er ook een internationale ranglijst te zijn van seismografische verkiezingsuitslagen. Dat wil zeggen: stembusuitslagen die politieke aardverschuivingen te zien geven. Daarin staan de laatste drie Nederlandse Tweede Kamerverkiezingen in de top tien, terwijl de verkiezingen daarvoor niet voorkomen in de hoogste regionen van deze ranglijst.

Ik heb de lijst zelf nooit gezien, maar ik geloof het meteen. Nederland heeft de laatste halve eeuw een reputatie opgebouwd als het gaat om de heftigheid waarmee politiek-culturele veranderingen worden verwerkt. Nergens in de wereld waren bijvoorbeeld de jaren zestig en zeventig zo intensief, zo massaal, en in menig opzicht zo karikaturaal, als in onze lage landen. Nergens zette deze politiek-culturele emancipatierevolutie het denken zo op zijn kop als in ons land. Dat leidde toen niet direct tot seismografische bewegingen bij verkiezingen, maar wel tot een totaal andere politiek culturele atmosfeer dan het intens burgerlijke Nederland tot dan toe kende.

Iets vergelijkbaars speelt zich nu ook af. Alleen zijn het nu niet de versteende verzuilde structuren met het daarbij horende hiërarchische regentengedrag die er aan moeten geloven, maar de denkbeelden, de ideeën, de praktijken en sociale verhoudingen die in de jaren zestig en zeventig aan de macht kwamen. Zoals 1966 (het huwelijk, bouwvakonlusten, happenings van Provo, Vietnam-acties, D66, Nacht van Schmelzer) het tijdperk inluidde waarin alles anders moest, zo luidde 2002 het tijdperk in waarin ...ja, waarin wat eigenlijk?

In ieder geval het tijdperk waarin het gedachtegoed van de zestigers en zeventigers zijn hegemoniale vanzelfsprekendheid is kwijtgeraakt. Het begrijpend denken over multiculturaliteit, het borstklopperige kosmopolitisme van Nederland Gidsland, de heilsverwachting van Europa, het hele politiek correcte wereldbeeld met al zijn ontkenningen, taboes en omslachtigheden, gedragen door bestuurlijke, politieke en ambtelijke elites in de grote steden en gedistribueerd door professionals in de publieke sector – dat denk- en doe-complex is vanaf 2002 in publieke verlegenheid gebracht.

Flipperkast

Maar wat daarvoor in de plaats treedt is

verre van eenduidig. Electoraal is er sprake van een soort flipperkast waarin steeds grotere groepen (zwevende) kiezers als toverballen heen en weer geslingerd worden. Er vinden moeilijk voorspelbare verbindingen plaats tussen beelden, stemmingen, anti-politieke reflexen en persoonsgerichte symbolen antipathieën. Wie had begin 2006 zijn geld durven zetten op de wederopstanding van J.P. Balkenende en de terugtocht van de ideale schoonzoon Wouter Bos? En wat verklaart het electoraal doorschieten van Jan Marijnissen? Feit is dat antwoorden op die vragen niet te vinden zijn in de respectievelijke verkiezingsprogramma's. Het gaat om beelden, om de projectie van wat mensen bezig houdt en als zorgelijk wordt ervaren op de hoofdpersonen van partijen. Kunnen ze die gevoelens bij hem/haar kwijt, straalt hij of zij dat ook uit, absorbeert de politieke persoonlijkheid de stemmingen of wordt hij/zij juist het antisymbool ervan?

Probeer in deze politieke heksenketel als politieke partij maar eens jezelf te blijven. Dat lukt ook steeds minder. Het is niet zo dat kiezers partijen zoeken, het wordt andersom: partij zoekt kiezers. Het merk moet in de markt worden gezet. En daarvoor worden onderzoeken verricht (Motivaction), profielen gesmeed, strategieën bedacht en marketingplannen gemaakt, die uiteindelijk tot een campagneplan leiden met zorgvuldige getimede gebeurtenissen, goed georkestreerde bijeenkomsten en de onvermijdelijke campagnebus. Allemaal gericht om door te dringen tot de media, want die leveren dag in dag uit de voedingsstoffen voor de electorale maalstromen die, eenmaal op gang gekomen, een enorme neiging hebben om zichzelf te bevestigen. De partij die een maand voor de verkiezingen in de maalstroom-naar-beneden zit kan het eigenlijk wel schudden. De briljantste lijsttrekker kan hooguit nog marginaal corrigeren en het verlies beperken. Het tij valt dan niet meer te keren.

Kampioen

Na drie verkiezingen sinds 2002 lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat deze maalstromen alle kanten op kunnen, maar in alle gevallen GroenLinks links laten liggen. Hoe de ballen in de electorale flipperkast ook heen en weer springen, ze doen GroenLinks niet aan. Sterker, de partij is aan een electorale glijvlucht naar beneden begonnen die voorlopig niet te stuiten lijkt. Alle ver-

kiezingen sinds 2002 zijn op een nederlaag uitgelopen. Er is – vermoedelijk dankzij het *appeal* van Femke Halsema – geen sprake van wegvagen, maar onmiskenbaar is dat de krimp onaangename structurele kenmerken lijkt te vertonen.

Daar is overigens wel een verklaring voor. GroenLinks is vanaf het moment dat rondom 2002 de bordjes ideologisch werden verhangen op de bres gesprongen voor het politiek-culturele erfgoed van de jaren zeventig. Ze bleef in woord en daad kampioen van het multiculturalisme, ze deed niet mee aan de heksenjacht tegen de islam, ze minachtte openlijk de angstige bekrompenheid die zich van het land en zijn elites meester maakte. Onder aanvoering van Femke Halsema verzette de partij zich tegen het systematisch uithollen van de beginselen van de rechtsstaat om de strijd tegen het fundamentalistische terrorisme te kunnen voeren.

Het antwoord op de nieuwe politieke benauwdheden formuleerde Femke Halsema in haar vrijzinnigheidsagenda. Niet zozeer een liberale agenda (dat maken haar critici er graag van) maar in de eerste plaats een libertaire agenda, een pleidooi voor ruimdenkendheid, voor culturele nieuwsgierigheid, een intellectuele onderneming om de niet-materiële verworvenheden van de generatie van de jaren zestig en zeventig te markeren en te verdedigen. Niet toevallig ook een set van waarden en overtuigingen die het levenselixer vormen voor kosmopolieten, postmaterialisten en andere modernisten die – volgens Motivaction-onderzoeken – de basis vormen van het (potentiële) electoraat van GroenLinks. Ideologie en marketing sluiten hier naadloos op elkaar aan.

So far, so good. Sterker, hier is zelfs waardering op zijn plaats omdat de partij zich hier schrap zet tegen de nieuwe hoofdstromen in het politieke domein. Terwijl andere partijen meewaaïen met de nieuwe wind en gaan tornen aan hun meningen over multiculturaliteit, Europa, vrijheid van godsdienst (alleen voor onze godsdienst) en de rechtsstaat recht GroenLinks de rug. Aan de populaire verleiding van de Fortuyn-agenda heeft de partij nooit meegedaan en dat siert haar.

Misplaatste zelfvoldaanheid

Maar electoraal gezien levert dat weinig op. Zo'n standpunt haakt niet in op de emoti-

onele maalstromen en zet zich in het flipperkastgeweld buitenspel. Reden waarom sommigen in de partij GroenLinks zijn gaan betitelen als een nichepartij, zeg maar de VPRO van de politiek: eigenzinnig, vrijzinnig, een originele ideeënmachine die in dit tijdsgewricht nu eenmaal onbegrepen blijft, maar dat zit nu eenmaal in de aard van dit bijzondere beestje.

Elk verkiezingsresultaat is in die gedachtegang een bewijs van het eigen gelijk. Winnen is natuurlijk altijd mooi meegenomen (alleen doen we dat niet), verliezen is een bevestiging van onze bijzondere status. Als GroenLinks niet wint is bekrompenheid (de winst van Wilders c.s.), de conservatieve behoudzucht (CDA) of het links-conservatisme (SP) troef en willen mensen kennelijk angstig achter de dijken van ons land kruipen en de grote wereld buiten de deur houden. Aldus de hoofdtoon van de GroenLinks-commentaren op de laatste verkiezingsuitslag, zie het *GroenLinks Magazine* van december 2006..

Het mag misschien waar zijn, het getuigt vooral ook van misplaatste zelfvoldaanheid. Want de kunst van het politiek bedrijven is niet alleen het markeren van je eigen gedachtegoed, het is vooral ook het proeven van de samenleving en het verbinden van je eigen ideeën met de maatschappelijke onvrede, de ongenoegens die bliksemd als onweersbuien door de atmosfeer trekken. Dat lijkt mij voor een politieke partij tamelijk essentieel. Politieke vernieuwing van je eigen gedachtegoed – wat toch een belangrijke inzet was van de nota *Vrijheid eerlijk delen*, waarin wordt voorgesteld de verzorgingsstaat om te bouwen tot een participatiestaat – is dus niet iets dat je op de Bühne van debatcentrum de Balie verzint of in de studeerkamers van een paar erudiete denkers, maar dat antwoorden en perspectieven biedt voor de onvrede die er heerst. Een politieke partij kan niet leven van ideeën alleen, ze moet zich met die ideeën ook eigenaar tonen van de problemen die mensen in hun levens en in de samenleving ervaren.

Marketingdenken

Precies op dat punt heeft GroenLinks het laten afweten. Want het is natuurlijk niet zo dat al die maalstromen in het Nederlands electoraat louter getuigen van een nationale behoudzucht, internationale bekrompenheid, nationalistische erupties of aangepre-

te gevoelens van onveiligheid. Dat is maar ten dele het geval. Wie de ongenoegens proeft, merkt dat ze in veel gevallen ook gekruid zijn door zaken die juist GroenLinks moeten aanspreken. De golf van onvrede die door de publieke sector raast over de beknotting van professionals in grote door praktijkvreemde managers geleide organisaties wordt door GroenLinks met sympathie gadeslagen, maar de partij heeft zich er – in tegenstelling tot de SP – geen eigenaar van gemaakt. Als op dit thema stakende en protesterende ondernemingsraden in de geestelijke gezondheidszorg zich manifesteren zijn alle partijen daarbij, behalve GroenLinks.

Het thema speelde – als idee – al in het verkiezingsprogramma van 2002, maar is eigenlijk onuitgewerkt gebleven. In de hogere regionen van de partij maakte zich niemand daar echt eigenaar van, de verbinding was er gewoon niet, de aansluiting werd gemist. Ik sluit niet uit dat hier sprake is van een onbedoeld bijeffect van het nieuwe marketingdenken. Want de protesterende professionals komen in die hoedanigheid niet meer voor in het moderne politieke marketingonderzoek. Vroeger recruteerde de partij haar aanhang voor een belangrijk deel uit de publieke sector, welzijnswerkers, onderwijzers, volkshuisvesters, sociale dienst-ambtenaren en gemeenteambtenaren, en liet ze haar denken en ideeën ook door deze maatschappelijke groepen bevruchten. Nu koersen we op leefstijlgroepen als kosmopolieten, postmaterialisten en modernisten, en denkabstracties als jongeren en outsiders, en lijken de dagelijkse werk- en leefpraktijken uit ons blikveld verdwenen. Dan kan het eigenlijk ook niet verrassend zijn dat in kringen van de 'oude' achterban de partij steeds meer als kil en afstandelijk wordt ervaren.

Moralistisch

Zo zijn er meer voorbeelden van gemiste aansluitingen. De anonimiteit van de moderne samenleving, de vraag wat in moderne verhoudingen gemeenschappelijkheid voorstelt en hoe je dat vorm moet geven, zijn natuurlijk vraagstukken die je niet moet laten dicteren door normen- en waarden-discussies met het impliciete verwijt van tekortschietend burgerschap. Dat vraagt om een inspirerend links antwoord, waarin zaken als emancipatie en verantwoordelijkheid, zelfstandigheid en collecti-

viteit aan elkaar geknoopt worden. Dat antwoord is geheel uitgebleven, waardoor het debat steeds meer gemonopoliseerd kon worden door het christelijk-sociaal denken, niet in de laatste plaats omdat spraakmakende linkse intellectuelen in elke discussie over dit thema allereerst een spruitjesgeur ontwaren en schimpschappend over de duistere jaren vijftig gaan uitweiden.

En zo is er meer. Zijn welwaartsbenutting en zingeving nu echt kwesties die zijn opgesloten in het persoonlijke domein en daardoor geen publiek debat (want dat leidt tot betutteling) kunnen verdragen? Of zou het juist niet een GroenLinks-thema moeten zijn om zaken als kwaliteit van leven, consumptiedrang, overvloed en milieubelasting toch met elkaar te verbinden. Waarom stellen wij het verspillende 'goede' leven niet meer ter discussie? Mij is eigenlijk in al die jaren nooit echt duidelijk geworden hoe wij een milieurevolutie denken te kunnen forceren terwijl we deze thema's die aan het individuele bestaan raken steeds meer buiten beschouwing zijn gaan laten. Wij streven morele denkbeelden na zonder ook maar een moment moralistisch te willen zijn.

Of algemener: waar is eigenlijk de linkse cultuurkritiek gebleven? Is deze welvaart de onze wel? Provo liep ooit te hoop tegen het klootjesvolk, de kleinburgerlijke bekrompen massa die zich geen leuker vermaak kon voorstellen dan voor de buis hangen – en zich vet vreten, zouden we er nu aan toe kunnen voegen. De angst voor fatsoensrakerij is er bij modern links zo ingesleten dat er geen onvertogen moreel oordeel meer over de lippen komt. Het zou goed zijn als GroenLinks niet alleen het politiek-correcte erfgoed van de jaren zeventig in beheer nam, maar tevens het politiek incorrecte erfgoed uit die jaren nog eens zou oppoetsen.

Verbinding

Wat ik maar wil zeggen, is dat het mij niet zozeer gaat om wat er nu precies in de nota *Vrijheid Eerlijk Delen* staat, maar dat ik mij sindsdien de vraag stel waarom juist voor die nota en niet voor andere politieke investeringen is gekozen. Er is een theoretisch bondgenootschap gezocht met de outsiders van de verzorgingsmaatschappij, terwijl in de praktijk de werkers op de werkvloer van die verzorgingsstaat als pionnen op het schaakbord van managers moeten bewegen en hun passie niet meer kwijt kunnen.

GroenLinks liet deze ongenoegens letterlijk links liggen.

Dat type gemiste aansluitingen hebben het imago van GroenLinks versterkt een elitaire partij te zijn, een partij die de kilte van de studeerkamer uitstraalt. Dat beeld is de partij inmiddels gaan bevestigen door ook zichzelf als ideeënpartij en zelfs nichepartij te betitelen. De VPRO van de Nederlandse politiek. In het land van bekrompenheid: de laatste der vrijzinnigen.

Daarmee doet de partij zichzelf onrecht aan. Het is niet alleen zaak om het ideologisch erfgoed van de jaren zeventig te markeren en te herbevestigen, dat was slechts deel I van de opgave en Femke Halsema heeft zich van die taak voorbeeldig gekweten. Het is ook zaak om ook het dynamisch erfgoed van die jaren weer tot leven te wekken, de opstandige cultuurkritische geest. Dat is deel II van de operatie: een nieuwe radicale verbinding maken tussen de open samenleving die GroenLinks voorstaat en de zorgen die mensen daarover hebben, de onmogelijkheden die dat oplevert en de angsten die daarmee gepaard gaan. Daar woorden aan geven, daar gaat het om. Want als we daarin niet slagen en ons koesteren in onze VPRO-status, waar doen we het dan eigenlijk voor?

×

vorm 'Krumping'

Krumping is afkomstig uit de ghetto's van Los Angeles en is nieuw in Nederland. Het is een energieke en acrobatische hiphop-dansvorm, waarin ook gebruikt gemaakt wordt van mime en wilde Afrikaanse tribal-dance. De vaak agressief lijkende dans is bedoeld als weerwoord op het echte geweld. Juist door een gevecht met de lucht en dus met je zelf aan te gaan ga je met een positieve manier om met je woede en frustraties. De dansers zijn er niet op uit hun tegenstanders letterlijk te raken of uit te schakelen. Voor deze serie heb ik een groep Rotterdamse en Amsterdamse Krumpers thuis tijdens het dansen gevolgt.

koren op de molen

Inhoudelijk verdient de sociaal-economische koers van GroenLinks instemming, maar op de totstandkoming daarvan is kritiek te leveren. Dat was een voorbeeld van leiderschap vanuit *splendid isolation*.

De verkiezingsuitslag van 22 november 2006 is door een aantal partijen aangegrepen om de koers van de partij ter discussie te stellen. De zorg over die koers lijkt zich vooral te concentreren op de sociaal-economische agenda van GroenLinks waarin modernisering van de verzorgingsstaat op prikkelende wijze is verbonden met emancipatie en individualisme. Waarom immers weet de SP haar zetel te verdrievoudigen, terwijl GroenLinks een halve zetel inleverde? Is GroenLinks nog wel herkenbaar voor de linkse kiezer? Zijn we niet te elitair, gezien onze electorale groei in rijke gemeenten? Opvallend is dat de kritiek binnen de partij op de sociaal-economische koers divers is. Bij sommigen bestaat ongenoegen omdat GroenLinks zou flirten met het liberalisme en de solidariteit uit het oog zou zijn verloren. Anderen uiten het bezwaar dat GroenLinks nalaat kritiek te leveren op de markteconomie en op de ongelijke verhoudingen tussen kapitaal en arbeid. Bij sommigen bestaat weerstand tegen geïsoleerde programmapunten, met name over de werkloosheidswet en het ontslagrecht. Bij weer anderen richt de kritiek zich meer op het proces van meningsvorming, op het feit dat de Tweede Kamerfractie teveel vanuit een ivoren toren opereert en bijvoorbeeld de vakbeweging van zich zou hebben vervreemd.

Het is goed om in reactie op die kritiek nog eens de nota *Vrijheid eerlijk delen* na te lezen, het werkstuk waarin Femke Halsema vorig jaar samen met Ineke van Gent de contouren schetste van een op emancipatie en participatie van burgers gerichte verzorgingsstaat. Het is met name dat stuk geweest dat de basis vormde voor de sociaal-economische paragraaf in het verkiezingsprogramma. Zowel voor de analyse die aan de voorstellen in de nota ten grondslag ligt als voor de voorstellen zelf geldt dat zij zijn gericht op een radicale herverdeling van inkomen en een even radicale compensatie van kansengelijkheid. Precies wordt ontleed waarom behoudzucht ten aanzien van de huidige verzorgingsstaat een valkuil voor links is. De arrangementen van die verzorgingsstaat, residu van 25 jaar bezuinigen en verbouwen, kennen te weinig prikkels voor ontplooiing en emancipatie en het verwerven van nieuwe kennis, vaardigheden en mogelijkheden. De zekerheden van het

sociale stelsel zijn niet zelden schijnzekerheden die mensen afhankelijk maken van logge bureaucratieën en lage uitkeringen. Zelfs de meest fervente verdedigers van de verzorgingsstaat kunnen niet ontkennen dat zich in Nederland een *precariaat* heeft ontwikkeld van anderhalf miljoen vaak laagopgeleide mensen die niet in staat zijn duurzaam een behoorlijk inkomen te verwerven. De verzorgingsstaat heeft hen eerder verwaarloosd dan verzorgd.

Angst

Het is opvallend dat noch de vakbeweging, noch de PvdA en de SP, noch het links-conservatieve kabinet Balkenende-IV de vingers wil branden aan een nieuw wervend verhaal waarmee mensen bevrijd worden uit de armoede van de verzorgingsstaat. Men kiest voor behoud van het bestaande, zonder zich de vraag te stellen of werknemers in de 21ste eeuw niet meer belang hebben bij werkzekerheid en een afdwingbaar recht op participatie dan bij (uiteindelijk geringe) baan- of inkomenszekerheid. De nota *Vrijheid eerlijk delen* en het verkiezingsprogramma van GroenLinks durven daarentegen keuzes te maken die links en de vakbeweging in het verleden stelselmatig uit de weg zijn gegaan uit angst om vereenzelvigd te worden met neoliberale hervormers van de verzorgingsstaat.

Het zijn dan ook precies de voorstellen tot het veranderen van vertrouwde arbeidsmarktinstituties als de ontslagbescherming en de WW die de meeste kritiek hebben opgeroepen. Toch mag links niet weglopen voor het feit dat dergelijke instituties opnieuw tegen het licht gehouden moeten worden in een economisch bestel waarin kennis steeds belangrijker wordt en baanzekerheid steeds geringer. Doel van de verzorgingsstaat moet primair zijn: mensen weerbaar maken en hen in staat stellen zich voldoende toe te rusten voor de veranderingen waarmee zij in hun leven worden geconfronteerd, zowel in hun privéleven als in hun arbeidzame leven. Investerings in kennis mogen niet ophouden bij het aflopen van de leerplichtige leeftijd. Niet het verzekeren van inkomensverlies moet het doel zijn, maar het verkleinen van de kans op dat verlies en het aandragen van nieuwe perspectieven. Dat een andere vormgeving van de bescherming tegen ongewenst inkomensverlies noodzakelijk is, toont ook de WRR overtuigend

aan in haar recente advies *Investeren in werkzekerheid* (2006). De WRR is met dit rapport in het gat gesprongen dat de SER in het afgelopen najaar open liet door af te zien van een advies over de toekomst van het ontslagrecht. Voortbordurend op de studie *Development as Freedom* (1999) van de econoom Amartya Sen onderstreept de WRR het belang van toerusting van mensen om hun ontwikkelingskansen te optimaliseren en werkzekerheid te vergroten. Die toerusting is niet slechts van materiële aard. Er is juist een verschuiving nodig van financiële compensatie naar op het individu toegespitste voorzieningen gericht op maatschappelijke participatie, *empowerment* en zelfontplooiing. Overigens niet alleen van *outsiders*, maar ook van degenen die reeds op de arbeidsmarkt actief zijn.

Krentenbol

In haar eigen agenda stelt GroenLinks in wezen dezelfde uitruil voor. Daarbij staat individuele keuzevrijheid voorop. Vrijheid om te kiezen voor werknemerschap of zelfstandig ondernemerschap of een switch daartussen. Vrijheid om arbeid en zorg te combineren. Om door middel van scholing nieuwe mogelijkheden aan te boren. Door deze nadruk op keuzevrijheid krijgen mensen een grotere eigen verantwoordelijkheid voor hun levensloop en hun lot. Keuzevrijheid is immers tot op zekere hoogte ook keuzeplicht. Kiezen voor niet-participeren verdient bovendien geen steun. Het is een typisch linkse uitdaging voorzieningen zo om te vormen dat mensen die verantwoordelijkheid kunnen dragen. Het centraal stellen van die individuele vrijheid door links mag echter niet verward worden met afscheid van de solidariteit of een flirt met het liberalisme. Zowel als het gaat om herverdeling van inkomen als waar het gaat om de inzet die van werkgevers wordt verwacht, verschilt het *Vrijheid eerlijk delen*-denken essentieel van de liberale agenda. Niettemin woedt binnen links als reactie op toegenomen marktwerking in voorheen collectieve regelingen al enige tijd het debat over de (on)wenselijkheid van individuele keuzevrijheid. Mensen zouden niet zitten te wachten op de vrijheid te kiezen als zij niet kunnen overzien wat de voors en tegens van een bepaalde keuze zijn.

In het boek *Vrijheid verplicht* dat

in 2005 onder redactie van Menno Hurenkamp en Monique Kremers verscheen, is dergelijke kritiek uitvoerig verwoord, bijvoorbeeld in de bijdrage ‘De homo economicus als tevredenheidsdier’ van de econoom Olav Velthuis. Bij gebrek aan adequate informatie over de consequenties van bepaalde keuzes zouden mensen geen belangstelling hebben voor de vrijheid te kiezen. Persoonlijk ben ik door deze kritiek nooit overtuigd geraakt. Weliswaar is de keuze voor een ziektekostenverzekeraar of een opleiding iets anders dan de keuze tussen een krentenbol en een halfje bruin, toch blijken mensen uitstekend in staat te zijn cruciale keuzes te maken op basis van gebrekkige informatie (banen, studies, huizen, wel of niet naar de dokter gaan). Het is niet elitair om van mensen te verwachten dat zij hun eigen lot zoveel mogelijk bepalen. Ontkennen dat zij dat willen is pas elitair.

Leiderschap

Verdient de sociaal-economische agenda van GroenLinks enthousiaste instemming, op het proces van totstandkoming van die agenda is wel kritiek te leveren. Bij het schrijven van *Vrijheid eerlijk delen* hebben Femke Halsema en de Tweede Kamerfractie te weinig met andere ‘stakeholders’ binnen en buiten GroenLinks gecommuniceerd. Kennelijk wilde Halsema haar politieke leiderschap tonen door vanuit *splendid isolation* met een nieuwe koers te komen, welke koers vervolgens natuurlijk zonder al te veel tegengas tot uitdrukking moest komen in het (onder leiding van fractiegenoot Kees Vendrik geschreven) verkiezingsprogramma. Dat vond ik geen verstandige strategie. De partij kent immers zeer veel leden en belangstellenden die geëngageerd zijn met juist de vraagstukken die in de nota worden behandeld. Zij voelden zich begrijpelijkerwijs voor het hoofd gestoten. Niet primair vanwege de inhoud, maar omdat zij bij de totstandkoming van deze nieuwe agenda op geen enkele wijze waren betrokken en zelfs volkomen verrast werden door de nota. Bovendien heeft Halsema onnodig hard uitgehaald in haar kritiek op de vakbeweging, die zich slechts zou bezighouden met *insiders* op de arbeidsmarkt en te weinig met *outsiders*.

Hoewel ik meen dat wij ons niet zouden moeten blindstaren op het belang van

de vakbeweging als natuurlijke bondgenoot van links, was het niet nodig en evenmin correct om de bonden op die manier af te serveren. Nog los van deze provocaties is binnen de partij onvoldoende gewerkt aan het organiseren van kennis van, laat staan draagvlak voor de sociaal-economische vrijzinnigheidsagenda. Leden waren tijdens de campagne van afgelopen najaar onvoldoende in staat om die agenda overtuigend in discussies te verdedigen. Daarmee ging ‘versoepling van het ontslagrecht’ een eigen leven leiden en vielen we in ons eigen zwaard. De provinciale debatbijeenkomsten over de libertaire koers van de partij, die tijdens het jongste partijcongres per motie werden afgedwongen, hadden in wezen veel eerder moeten plaatsvinden, ruim voor de gemeenteraadsverkiezingen van 2006. *Vrijheid eerlijk delen* had daar niet alleen aanleiding, maar ook de uitstekende reden voor moeten zijn. Dan was er beslist minder koren op de molen van de behoudzuchtige, oud-linkse criticiasters terechtgekomen.

×

een nieuwe doorbraak

Het doel waarvoor GroenLinks in 1989 is opgericht, een linkse machtsfactor worden, is niet waargemaakt. Het is tijd voor een nieuwe fusie op links.

Het is ruim 20 jaar geleden dat er binnen de linkse partijen een doorbraakbeweging ontstond. Verscheidene mensen, zoals Leo Platvoet en Paulus de Wilt, vroegen zich af of de verschillen tussen CPN, PPR, PSP en EVP niet zodanig klein waren dat linkse machtsvorming door fusie voor de hand lag. Ik herinner mij emotionele discussies tussen enerzijds mensen die de eigenheid van partijen benadrukten en aan de andere kant mensen die de verschillen bagatelliseerden en een pluriforme partij links van de PvdA voorstonden. De doorbrekers wonnen de strijd en in 1989 was GroenLinks een feit. De start van GroenLinks viel tegen. De aantrekkingskracht op kiezers en politiek daklozen was beperkt en van een kristallisatiepunt voor linkse en groene politiek kwam het niet. Onder leiding van Paul Rosenmöller ontstond er midden jaren negentig, met een gematigde koers, wel grotere aantrekkingskracht op kiezers en werd GroenLinks ook interessanter voor maatschappelijke bewegingen. De afgelopen jaren zijn we erg ver van ons oorspronkelijke strategische doelen afgeraakt. De SP heeft GroenLinks electoraal gigantisch overvleugeld en is nu het kristallisatiepunt van de linkse politiek geworden. De band tussen GroenLinks en maatschappelijke bewegingen (zoals de milieubeweging en de vakbeweging) is losser dan ooit. Het buitenparlementaire activisme van GroenLinks is tot een nulpunt gedaald. En van het “zoeken naar macht” is mij de afgelopen maanden niets gebleken. *Last but not least*: de pluriformiteit binnen de partij is ver te zoeken. Iedereen die niet in het straatje past (zoals de doorbreker en eerste voorzitter van GroenLinks Leo Platvoet) wordt afgeserveerd. Ik ben niet negatief over de kansen voor linkse politiek, integendeel. Er liggen goede mogelijkheden om tot een sociale, duurzame en geëmancipeerde samenleving te komen, in Nederland maar ook daarbuiten. Daar is een groot draagvlak voor, zie het hoge stemmenaantal links van de PvdA bij de Tweede Kamerverkiezingen. Echter, GroenLinks is niet het goede vehikel om daar politiek leiding aan te geven. Ik bepleit een *nieuwe doorbraak*: SP, GroenLinks en Partij voor de Dieren samen voor een open, linkse, groene, mens- en diervriendelijke samenleving. Ik zal toelichten waarom ik geen rol van betekenis meer zie voor GroenLinks.

Studeerkamer
Bij de Tweede Kamerverkiezingen van afgelopen november is GroenLinks gered door Al Gore. Zijn indringende pleidooi om maatregelen te nemen om het broeikas-effect tegen te gaan kwam goed over. Het groene imago van GroenLinks heeft vervolgens veel mensen aangetrokken. Veel minder kiezers voelden zich aangesproken door het liberale gedachtegoed van GroenLinks en haar sociaal-economische programma. In dat programma kiest de partij op belangrijke onderdelen consequent voor milieu, emancipatie, gelijkheid en een eerlijker verdeling van lusten en lasten. Bijvoorbeeld door nivellerende en arbeidsbevorderende belastingmaatregelen, de aanpak van de aftrek van hypotheekrente en de fiscalisering van de AOW. Op veel andere onderdelen wordt echter precies verkeerd gekozen, waarbij belangrijke punten van het manifest *Vrijheid eerlijk delen* vrijwel onaangepast in het programma zijn gekomen. Soms te liberaal, dan weer te dromerig en te weinig realistisch. Het programma is inderdaad heel erg “ideeënpartij”. In de studeerkamer kun je van alles verzinnen, maar in de grote boze buitenwereld gaat het om de harde praktijk: belangen, uitvoeringszaken, machtsvorming en communiceren met mensen om draagvlak te krijgen. Ik doel onder andere op de voorstellen over ontslagbescherming, de werkloosheid, participatiebanen en algemeen verbindendverklaring van CAO’s. Onvoldoende wordt beseft dat er niet alleen een machtsverschil is tussen *insiders* en *outsiders*, maar ook tussen werkgevers en werknemers. Maatregelen die de sociale bescherming van *insiders* verminderen om *outsiders* meer kansen te geven, leiden uiteindelijk tot een verlaging van bescherming voor iedereen waardoor gewone, modale mensen gedupeerd worden. Dat ondermijnt het draagvlak om mensen te helpen die aan de onderkant van de samenleving staan. Ook de financiële doorrekening van het GroenLinks-programma heeft een hoog studeerkamergehalte. Het is met grote voorsprong het ingewikkeldste programma van allemaal. Deels omdat het (terecht) radicaal is, maar deels ook omdat er erg veel geknutseld is. GroenLinks heeft het geluk gehad dat concurrerende partijen het programma niet zo goed gelezen hebben, want er zijn nog al wat kritische vragen te stellen. Waarom voert GroenLinks een “inactieven-

heffing” in waardoor uitkeringsgerechtigden een half miljard euro extra moeten betalen en waarom wordt het budget voor de sociale werkvoorziening gekort? Hoe zijn de 8 procent voor scholing, de participatiecontracten voor iedereen en de snelle verbinding tussen het Noorden en de Randstad in de doorrekening verwerkt? In de CPB-berekeningen leverde dat mooie cijfers op over economische ontwikkeling, werkgelegenheid (“banenkampioen”) en rechtvaardige inkomensverdeling, maar de plannetjes communiceren volstrekt niet. Je trekt er geen brede groepen mee GroenLinks naar, zoals ook gebleken is bij de verkiezingen. **Onwaarachtig**
GroenLinks profileert zich als een moderne, liberale partij. Het is begonnen met de in mijn ogen erg oppervlakkige bundel *Vrijheid als ideaal* en kreeg een vervolg in *Vrijheid eerlijk delen* en het gekoketteer van de partijtje met het liberalisme. Daarmee voelt GroenLinks de uitdagingen en de tijdgeest volstrekt niet aan. Op dit moment zijn gelijkheid en broederschap veel belangrijker dan vrijheid. De grote internationale en nationale vraagstukken, zoals de milieu- en energieproblematiek, de internationale ongelijkheid en gebrek aan rechtsorde, de sociaal-economische kwesties en de probleemwijken vragen om meer sturing en minder vrijheid. Uiteraard is op veel terreinen, zoals het sociaal-culturele, meer vrijheid, tolerantie en emancipatie nodig, maar laat dit alsjeblieft niet overslaan naar vraagstukken waar het liberale denken en de marktwerking alleen maar leiden tot grotere problemen. Na bijna 30 jaar VVD-achtig beleid, zoeken mensen onderlinge betrokkenheid, solidariteit, sociale cohesie en meer oog voor sociale rechtvaardigheid. Dit blijkt ook uit het enquêteonderzoek www.21minuten.nl. Zielloos liberalisme, afschuiven naar eigen verantwoordelijkheid en overdreven nadruk op keuzevrijheid inspireert mensen niet. Femke Halsema profileert GroenLinks als ideeënpartij op zoek naar macht. Volgens mij is er helemaal geen behoefte aan een partij die ideeën spuit; we stikken in Nederland van denktanks, commissies en wetenschappers met steeds nieuwe ideeën. Linkse politiek gaat veel meer over het maken van scherpe en consequente keuzes en het vinden van draagvlak daarvoor dan het lanceren van allerlei ideetjes die

na een paar jaar weer losgelaten worden. Kenmerkend is wat dat betreft het pleidooi voor een Bollenstad, een los ideetje dat gelukkig bij gebrek aan steun binnen de partij weer ingetrokken is. Ik voorspel dat over vier jaar het Scandinavische model voor de arbeidsmarkt ook weer van tafel is. Irritant is dat GroenLinks na de verkiezingen helemaal niet op zoek was naar macht, maar toen dat aan de orde was zo snel mogelijk achter de SP aan onder water dook (“nu even niet”). Later werd op onwaarschijnlijke wijze Bos de schuld gegeven van het feit dat GroenLinks niet alsnog bij de kabinetsformatie werd betrokken. Als je grote pretenties hebt moet je proberen ze waar te maken. **Dromerig**
Het nieuwe kabinet wordt door GroenLinks getypeerd met de frase “rust, reinheid en regelmaat”. Een volstreekte misvatting. Het regeerakkoord ademt een andere (sociale) sfeer, en is op onderdelen conservatief. Balkenende IV is een koerswending ten goede, maar deze coalitie durft geen harde keuzes te maken, bijvoorbeeld ten aanzien van de fiscalisering van de AOW, de hypotheekrenteaftrek, milieubeleid, het afremmen van de mobiliteit en het gevoerde Irakbeleid. En natuurlijk moeten we waken dat de tolerantie en beschikkingsrecht over je eigen leven niet onder druk komen te staan. Daar moet de klemtoon van de oppositie liggen, niet op de vermeende “tuttigheid” van dit kabinet. GroenLinks is steeds minder een machtsfactor van betekenis. Daarvoor kun je beter bij de SP zijn, zowel parlementair als buitenparlementair. Mijn verwachting is dat GroenLinks alleen een niche in de kiezersmarkt kan bedienen, die van hoog opgeleide en goed verdienende mensen met het hart op de juiste plaats. Eventueel samen met de Partij voor de Dieren goed voor zo’n 5 zetels. Zoals het nu gaat zal de SP echter steeds meer het kristallisatiepunt worden voor politiek links van de PvdA. Door de nieuwe invloeden als gevolg van nieuwe instroom en een sterkere positie zal de SP hopelijk een democratischer, groener, opener en progressiever karakter krijgen en minder populistisch opereren. Het zou daarbij helpen dat GroenLinks samengaat met de SP. Ik hoop dat de SP ook de meerwaarde van een fusie zal inzien. Dan ontstaat de mo-

gelijkheid van een nieuwe doorbraak. Het lijkt mij geweldig als in 2011 een pluriforme partij links van de PvdA het primaat bij de formatieonderhandelingen krijgt. Of word ik nu ook te dromerig?

x

de populistische uitdaging

GroenLinks moet haar
simplistische afkeer van
het populisme laten varen
en kritischer worden over
het verschijnsel van de
politieke partij. De partij
moet haar koudwatervrees
voor de personendemocratie
overwinnen.

“Ik vind dat de kiezer voortaan moet
bepalen wat er in de VVD gebeurt”, aldus Rita
Verdonk tijdens haar (mislukte) coupoging
vanuit het Haagse café Plein XIX. Zojuist was
bekend geworden dat zij haar eigen lijsttrek-
ker Mark Rutte met 620.522 voorkeursstem-
men (goed voor tien Kamerzetels) tegen
553.200 had verslagen. Er moest volgens
Verdonk dan ook worden nagedacht over “de
cultuur van de partij”. Al eerder, tijdens de
nipt verloren strijd om het lijsttrekkerschap,
was gebleken dat zij het beter deed bij de
gewone VVD-leden dan Rutte, die gold als
de kandidaat van de partijtop. Ook ditmaal
speelde Verdonk de populistische kaart van
“43 procent van de VVD-kiezers tegen 40 par-
tijbonzen” vol bravoure uit – maar opnieuw
zonder succes. Het was het bizarre sluitstuk
van een sterk persoonsgerichte verkiezings-
campagne, waarbij Verdonk tot ongenoegen
van het partijbestuur een eigen campagne-
team, een eigen website (stemrita.nl) en een
eigen tourbus met dezelfde slogan had inge-
zet. Overigens had ze al bij herhaling laten
weten ‘populist’ geen vies woord te vinden:
het kwam immers van het Latijnse woord voor
‘volk’, en haar ambitie was om van de VVD
weer een echte volkspartij te maken.

De escapade van Verdonk kan gemakkelijk
worden afgedaan als het zoveelste bewijs van
de risico’s van een populistische ‘dramade-
mocratie’, die de politiek reduceert tot plat
vermaak, vorm zonder inhoud, mannetjes-
en vrouwjesmakerij en ‘u vraagt wij draaien’.
Maar die reactie is te gemakkelijk. Het voorval
richt de schijnwerper op een aantal dilemma’s
die alle politieke partijen parten spelen en die
het hart raken van de parlementaire politiek
onder de nieuwe condities van de mediade-
mocratie. Zijn politieke partijen het ‘eigen-
dom’ van hun leden of van hun kiezers, of is
er geen sprake van een tegenstelling tussen
beide? Welke spanningen bestaan er tussen
het klassieke ideaal van de democratische
ledenpartij en de groeiende praktijk waarbij
partijen optreden als *catch-all* stemmenma-
chines op permanente campagne? Niet eerder
was het effect van de persoonlijke voorkeur-
stem zo groot dat een tweede geplaatste de
lijsttrekker wist te passeren. Het toenemend
gebruik en gewicht van voorkeurstemmen
laat zien dat kiezers geïnteresseerd zijn in
een meer persoonlijke identificatie met poli-
tici. Andersom zijn politici zelf steeds meer
geïnteresseerd in persoonlijk contact met hun
electorale achterban, in het voeren van een
persoonlijke campagne en het verwerven van

een persoonlijk kiezersmandaat.

Kanon

Er bestaat een duidelijk verband tussen de
praktijk van de moderne campagnepartij en
de tendens tot personalisering van de politiek.
Anders dan voor een klassieke ledenpartij
met zijn ‘vast programma’ en zijn ‘vaste
klanten’ is er voor een campagnepartij geen
andere manier om te communiceren met de
diffuse massa van potentiële kiezers dan via
de media. De medialogica zorgt weer voor
een verdere personalisering van de politieke
communicatie. Fortuyn liet zien dat er voor
een ‘mediakanon’ allerlei mogelijkheden
zijn om het gevestigde partijenstelsel bui-
tenom te passeren. In zijn spoor hebben de
nieuwe rechtse partijen, vanaf de LPF tot en
met de PvdV, zich vooral gemanifesteerd als
persoonsgerichte campagnemachines zonder
noemenswaardig ledenbestand. Maar zoals de
verkiezingscampagne van afgelopen novem-
ber opnieuw liet zien, is tegenwoordig geen
enkele partij in staat om zich aan de voort-
gaande mediatisering te onttrekken, ook niet
de partijen die het personalisme zeggen te
schuwen en benadrukken dat het niet om de
poppetjes gaat maar om idealen en inhoud,
zoals de SP, GroenLinks, de ChristenUnie en
het CDA.

Ook waar zij op staatkundig vlak werd
geblokkeerd (zie de ‘burgemeesterscrisis’ van
maart 2005 en de inkapseling van Pechtold
als minister van Bestuurlijke Vernieuwing),
baant het personalisme zich een weg binnen
het gevestigde politieke bestel. Opvallend is
dat bijvoorbeeld de burgemeesters, vooral die
van de grote steden, zich een steeds sterker
persoonlijk profiel aanmeten en, ongeacht
hun politieke kleur, voorstander zijn van
directe verkiezingen. De onweersaanbare
opmars van emailnieuwsbrieven, persoonlijke
weblogs, podcasts, Hyves-contacten en semi-
autobiografische campagneboeken draagt
sterk bij aan de verdere individualisering
van de politieke boodschap. Ook organiseren
steeds meer politieke partijen rechtstreekse
(leden)verkiezingen voor functies zoals die
van lijsttrekker en partijvoorzitter, en verande-
ren daardoor tot op zekere hoogte in ‘plebisci-
taire’ partijen (Voerman 2005).

Frisse afkeer

Misschien is het overdreven om te spreken
over een ‘crisis’ van de politieke partij (Koole
2006). Maar er is wel degelijk reden om ons
af te vragen wat de personaliseringstendens

betekent voor de toekomst van partijen,
zowel wat betreft hun inwendige structuur als
hun functie in het bredere stelsel van demo-
cratische vertegenwoordiging. In hoeverre
is de personendemocratie een concurrerend
beginsel van politieke representatie dat de
klassieke partijdemocratie onder druk zet?
De persoongerichte politiek lijkt zowel in
technologisch als sociologisch opzicht meer
up to date dan meer traditionele vormen van
politieke vertegenwoordiging. De emotionele
directheid van de televisiedemocratie en de
grotere zichtbaarheid van individuele politici
schept een nieuw soort intimiteit op afstand:
die van vrienden en kennissen die men niet
‘echt’ kent maar alleen via de media (Thomp-
son, 2005). Waar partijen hun traditionele
functies van mobilisatie van kiezers en van
programmatisch debat verliezen, zorgt de
mediapolitiek voor nieuwe identificatiemoge-
lijkheden met ‘programmatische personen’:
politieke leiders die bepaalde thema’s in een
persoonlijke stijl belichamen en juist door die
combinatie van inhoud en vorm kiezers aan
zich kunnen binden.

GroenLinks heeft deze dilemma’s tot nu
toe vooral van zich af gehouden. De partij
belijdt een frisse afkeer van elke vorm van
populisme en politiek personalisme: zaken die
ten onrechte op één hoop worden gegooid.
Samen met de PvdA en de SP hield men de
gekozen burgemeester in de Eerste Kamer
tegen, en veroorzaakte zo mede de val van
D66-minister Thom de Graaf. Behalve van het
referendum en de republiek moet GroenLinks
weinig van de kroonjuwelen van D66 heb-
ben. De partij wantrouwt de republikeinse
en plebiscitaire elementen in het denken
der Democraten, houdt vast aan de klassieke
grondslagen van de parlementaire democratie
en gruwet van rechtstreekse verkiezingen van
bestuurders, personendemocratie en dua-
lisme. Zij zweert bij een monistische opvatting
van de volkssoevereiniteit waarvan de parle-
menten (gemeenteraad, provinciale staten, de
Tweede Kamer) de voornaamste afspiegeling
vormen en uitvoerende gezagsdragers van die
‘hoofdmachten’ afhankelijk zijn. Het concept-
verkiezingsprogramma wilde de burgemeester
zelfs helemaal afschaffen, maar die wilde
gedachte werd op het verkiezingscongres
weer ingeslikt.

Geneuzel

Een goede vindplaats voor dit anti-populisti-
sche sentiment is Femke Halsema’s recente
interviewboek *Over de Linkse Lente*. Volgens

haar bestaat het populisme uit een aantal
misleidende mythes: dat de wil en de belan-
gen van het volk volstrekt eenduidig zijn; dat
besturen vooral een kwestie is van willen,
doorpakken en simpele oplossingen, en dat
die oplossingen voor de grote meerderheid
geen nadelen hebben. Zij die niet in de ‘volks-
eenheid’ passen worden uitgesloten en/of
gedwongen tot assimilatie. Populistische
politici doen net alsof ze er niet bij horen en
geven graag af op ‘de politiek’. Maar die anti-
politieke pose is uiteindelijk onhoudbaar en
ongeloofwaardig.

Halsema vindt het debat over democra-
tische vernieuwing dan ook vaak ‘modieus
geneuzel’. Uit angst voor het populisme zijn
veel politici de afgelopen jaren gaan ‘dwe-
pen’ met het staatkundig programma van
D66. Maar voorstanders ervan kunnen zelden
duidelijk maken waarom hun voorstellen een
remedie zijn voor de veronderstelde kwaal.
Tegenover het geklaag over de ‘kloof’ tussen
burgers en bestuur, dat wordt gevoed door het
idee van een ondeelbare volkswil, verdedigt
Halsema dat het juist een *probleem* is dat er
geen kloof bestaat. Politici gaan steeds meer
lijken op gewone mensen. Er is juist behoefte
aan politici die zich onderscheiden door hun
onafhankelijke opstelling, die staan voor
hun zaak en die zich minder fixeren op de
‘volkswil’. Daarnaast wantrouwt zij plannen
die teveel macht leggen bij direct gekozen
bestuurders. Een rechtstreeks gekozen bur-
gemeester kan bijvoorbeeld moeilijk door de
gemeenteraad worden gecontroleerd of naar
huis worden gestuurd. Dat is geen democratie,
maar ‘hoort bij het populistische verlangen
naar macho-politiek’.

Maar het populisme zit ingewikkelder in
elkaar en stelt grotere uitdagingen aan het
bestaande democratische systeem dan Hal-
sema erkent. Ook het meest democratische
systeem brengt politieke elites voort met een
zelfstandige functie en macht (een ‘eigen
verantwoordelijkheid’), die altijd kunnen ver-
vallen tot oligarchisch en regentesk gedrag.
Juist daarom is het zaak om de tegenstelling
tussen buitenstaanders en gevestigden (de
afstand tussen politieke leken en professio-
nals) serieuzer in te bouwen in het bestaande
representatieve bestel. Die ‘populistische
spanning’ houdt niet alleen de elites bij de
les maar biedt ook een structurele opening
aan politieke buitenstaanders en vernieuwers.
Omdat de kloof zowel positieve als negatieve
effecten heeft, moet de wisselwerking tussen
politici en burgers ‘over de kloof heen’ leven-

dig en scherp worden gehouden. Dat vraagt
om een meer pluralistische democratie met
nieuwe vormen van vertegenwoordiging en
nieuwe *checks and balances*.

Koudwatervrees

Door GroenLinks voorgestane vernieuwingen
zoals het referendum, het burgerinitiatief en
de extra stem op de gewenste regeringsco-
alitie zijn belangrijke mechanismen om die
wisselwerking te intensiveren. Daarom is het
jammer dat andere manieren om machten en
tegenmachten te balanceren in de democratie
in de ban worden gedaan. GroenLinks moet
niets hebben van de dualisering van het open-
baar bestuur en keert zich nog feller tegen
voorstellen om dit dualisme te markeren met
behulp van zelfstandige mandaten voor direct
gekozen bestuurders zoals de burgemeester,
de minister-president of de voorzitter van de
Europese Commissie. Zij verzet zich tegen deze
vormen van personalisering van de politiek,
omdat personen per definitie niet in staat
worden geacht de verschillen in de bevolking
adequaat te reflecteren en omdat individuele
politici niet te veel macht moeten krijgen.

Maar in die gedachtegang wordt veron-
achtzaamd dat juist een aanscherping van
het dualisme via directe verkiezingen van
bestuurders de bevolking extra mogelijkhe-
den tot vertegenwoordiging en afrekening
geeft (een extra stem op de macht, naast de
stem op de controleurs van de macht), en dat
daardoor een nieuwe machtscheiding en
wisselwerking wordt geïnstalleerd in het poli-
tieke bedrijf zelf. Dat een dergelijke ‘opbre-
king’ van de volkssoevereiniteit GroenLinks
niet zint, laat zien dat zij nog teveel onder
invloed staat van dezelfde oerdemocratische
(populistische!) eenheidsmythe waartegen zij
juist ten strijde trekt. Daarom identificeert zij
de vertegenwoordigende democratie met een
‘afspiegeling’ door collectieve organen zoals
parlementen en partijen. Vertegenwoordi-
gende democratie is partijdemocratie: poli-
tici moeten worden gekozen op basis van het
gedachtegoed van een partij. Waar blijft hier
het door GroenLinks geroemde individualisme
en het recht op anders-zijn?

De ironie is dat sterk partijgerichte partijen
zoals de SP en GroenLinks minstens even sterk
zijn gefixeerd op de persoon van de lijsttrek-
ker als partijen met minder koudwatervrees
voor leiderschap en mediaroem. Bovendien
onderschat men hoezeer de politieke par-
tijen in ons huidige systeem een betrekkelijk
gesloten elite vormen met trekken van een

oligarchie. Ook dit element van de populistische kritiek moet serieuzer worden gewogen. We worden immers niet zozeer door volksvertegenwoordigers als wel door partijvertegenwoordigers geregeerd. De politieke partijen monopoliseren via hun kandidatenlijstjes de selectie van politici. Het partijlidmaatschap functioneert nog steeds als een informeel entreebewijs voor tal van hoge functies in de publieke sector (Baakman 2004). Ook in de vertegenwoordigende organen viert het collectivisme hoogtij en werkt de coalitie- en fractiedwang vaak verlamdend op uitingen van politiek individualisme.

Koningin

Mijn stelling is dan ook dat GroenLinks haar simplistische afkeer van het populisme moet laten varen, (zelf)kritischer moet worden over het verschijnsel van de politieke partij, en haar koudwatervrees voor de personendemocratie moet overwinnen. Het districtenstelsel kunnen we daarbij gevoeliglijk schrappen (ook D66 horen we daar nauwelijks meer over), want het stelsel van evenredige vertegenwoordiging biedt voldoende mogelijkheden voor persoonlijke profilering, met name via het (verder) verzwaren van de voorkeurstem. Directe verkiezingen van gezagsdragers zoals burgemeesters, Commissarissen der Koningin, de minister-president (en de koningin zelf!) passen bovendien goed in het anarchistische, anti-autoritaire en individualistische erfgoed van GroenLinks. Zij voeden zowel de onafhankelijke opstelling van politici ‘tegenover’ het volk als het ‘volkse’ wantrouwen jegens het altijd dreigende elitisme van politici. Zij ondergraven het monopolisme van politieke partijen en verrijken op die manier de vertegenwoordigende democratie. Daarom kan GroenLinks een afgepaste dosis populisme goed gebruiken om dit anti-establishment-denken nieuw leven in te blazen.

Moet de kiezer dan voortaan bepalen wat er in GroenLinks gebeurt? Dat is een overdreven conclusie. Maar er is wel aanleiding om het democratisch ‘basisme’ en de vanzelfsprekende soevereiniteit van de leden enigszins te relativeren. Ook het Burgerforum Kiesstelsel (www.burgerforumkiesstelsel.nl) bepleit een versterking van de rol van de kiezer ten opzichte van politieke partijen door de voorkeursdrempel te laten vervallen. Partijen vormen zelf politieke elites ten opzichte van de groeiende massa van partijloze, zwevende kiezers. En de elite van die elite, het politieke leiderschap van de partij, moet tegenwoordig

voldoen aan specifieke, door de medialogica gedicteerde kenmerken, om effectief met dat diffuse kiezerspubliek te kunnen communiceren. Partijen als GroenLinks moeten daarom niet langer vrezen voor een duidelijker (media)profilering van het politieke leiderschap.

Vertegenwoordigende democratie is méér dan partijendemocratie. Andersom gezegd: ook de personendemocratie is een vorm van vertegenwoordigende democratie. Maar het is een vorm van vertegenwoordiging die meer ruimte maakt voor het politieke individualisme van zowel politici als kiezers.

×	
Literatuur	
·	N. Baakman, ‘De nomenklatoera in Nederland. Over het verschijnsel van partijpolitieke benoemingen’, in G. Voerman (red.) <i>Jaarboek DNPP 2003</i> .
·	Ruud Koole, <i>Politiek en tegenpolitiek in de Nederlandse democratie</i> , Oratie Universiteit Leiden, 8 december 2006.
·	John Thompson, ‘The New Visibility’, <i>Theory, Culture and Society</i> , 2006, 22(6).
·	Gerrit Voerman, ‘Plebiscitaire partijen? Over de vernieuwing van de Nederlandse partijorganisaties’, in idem (red.) <i>Jaarboek DNPP 2004</i> .

shervin nekuee

Gemeenschap

De verkiezingen van november 2006 liggen ver achter ons. Ook het interne conflict binnen GroenLinks naar aanleiding van de “gemiste kans” in de formatie behoort tot de voltooid verleden tijd. Maar op de bodem van de weer rustig lijkende GroenLinks-wateren ligt een veel groter crisismonster zijn momentum af te wachten. Deze crisis zal fundamenteel ideologisch zijn, een ware ideeënstrijd. De boodschap die de overgrote meerderheid van de kiezers in november aan de politiek meegaf is in één woord samen te vatten: communitarisme. Of het nu gaat om de winnaars, SP, ChristenUnie en Wilders, of om de partij die als grootste uit de bus kwam, het CDA, wat zij gemeen hebben is hun aandacht voor de gemeenschap en de gemeenschapzin. Van het klas-sieke democratische ideaal van ‘vrijheid, gelijkheid, broederschap’ zou je kunnen zeggen dat dit keer vooral de broederschap de kiezers heeft bewogen. Broederschap was het meest verwaarloosde begrip in het verkiezingsverhaal van GroenLinks. Dat was geen toeval – in tijden van campagne is een dergelijke ideologische keuze nooit een toevaligheid. ‘Broederschap’ was een afslag die Groenlinks niet heeft willen nemen. Achteraf, gezien de verkiezingsnederlaag, en gezien de route van de overwinnaars, was ‘broederschap’ een gemiste afslag. Van waar de vervreemding bij GroenLinks van communitarisme?

In tegenstelling tot broederschap hebben vrijheid en gelijkheid in de campagne van Groenlinks veel aandacht gekregen. In het aanloop naar verkiezingen heeft GroenLinks op een gedurfde en eigenzinnige manier veel aandacht besteed aan het moderniseren van het gelijkheidsbegrip. Bijvoorbeeld door het voorstel om het ontslagrecht te versoepelen en daarmee werkgevers te stimuleren om ‘risico’s te nemen’ bij hun selectiegedrag en allochtonen, vrouwen en jongeren aan te nemen. ‘Vrijheid als ideaal’ was bij GroenLinks nog prominenter aanwezig. De partij heeft in haar eentje weerstand geboden aan de massieve druk op allochtonen om cultureel te assimileren. Ook bij de verregaande wetgeving tegen de vrijheid van meningsuiting en van geweten in de strijd tegen het terrorisme was GroenLinks de enige partij

×

in het parlement die consequent voor de vrijheid koos. Daarnaast hing rond de hele GroenLinks-campagne, in het bijzonder de videoclip, een sfeer van ‘ieder eigen lifestyle’. Niet bepaald een heroïsche boodschap maar wel een directe reactie op de negatieve invulling van het begrip vrijheid, namelijk die van veiligheid.

Hoe kwam het dan dat de derde pilaar van het democratische ideaal, de broederschap, zoek is geraakt bij GroenLinks? We leven in tijden dat door globalisering en terrorisme een gevoel van kwetsbaarheid en een gebrek aan houvast wereldwijd zichtbaar is en ook goed te begrijpen is. De roep om gemeenschapzin en broederschap, zichtbaar in de uitslag van de Nederlandse verkiezingen, kon geen verrassing zijn.

Broederschap is ten onrechte vaak gelijkgesteld aan de koude solidariteit van de verzorgingsstaat. Maar zij is meer omvattend, eerder een gevoel dan een arrangement. Een abstract gevoel maar tegelijkertijd warm – in tegenstelling tot de verzorgingsstaat. Het gaat namelijk om een ‘wij-gevoel’. Nederlandse kiezers van verschillende politieke kleur zijn op zoek naar een nieuw wij-gevoel, een gemeenschapzin die ze nu missen. Ze konden bij vele partijen terecht voor een dergelijke communitaristische politieke agenda, maar niet bij GroenLinks. Kennelijk vond de partijtop van GroenLinks dat een vrijzinnige, progressieve partij zich niet moet inlaten met een dergelijk verlangen naar gemeenschap. Daar ligt de kiem van de aankomende crisis bij GroenLinks. De partijtop en partij-ideologen moeten worden uitgedaagd om op zoek te gaan naar een vrijzinnige en progressieve invulling van het verlangen naar broederschap onder de kiezers. Voor de huidige partijtop van GroenLinks is iedere verwijzing naar broederschap een conservatief geluid en iedere poging om een individu in te bedden in het collectief een benauwende en reactionaire daad. Maar de uitdaging is om het communitarisme een moderne invulling te geven. Die uitdaging willen vermijden is een keuze die een politieke partij die meer wil zijn dan een knusse, kleine vriendenkring zich niet kan permitteren.

Horen met je ogen
Rob Wetzer fotografeerde de dovencultuur, waaronder een dovendisco

De Dovengemeenschap in Nederland kent een eigen cultureel leven. Enerzijds ontstaan uit de natuurlijke behoefte om ervaringen te delen met gelijken, anderzijds uit noodzaak omdat de horende cultuur voor Doven vaak niet toegankelijk is. Het grootste probleem daarbij is de taalbarriere, Doven spreken immers een andere taal. Die taal – de Nederlandse Gebarentaal – is een visuele taal met een eigen grammatica en lexicon. In Horen met je ogen is te zien hoe geëmancipeerd en professioneel het culturele leven van Doven georganiseerd is. Steeds vaker ontstaat er een versmelting tussen horend en Doof wat leidt tot een verrijking van beide culturen.

HET LICHAAM * ARENA VAN CULTURELE EXPRESSIE

Door Milieudefensie wordt Shell aan de schandpaal genageld voor milieuvervuiling. Ondertussen smeken Shell-topmannen de politiek om een harder milieubeleid. Wat wil Shell? Interview met energiedeskundige Aad Correljé.

“Gebruik je winst om je rotzooi op te ruimen”, kopten de paginagrote advertenties van Milieudefensie in de landelijke dagbladen aan het adres van Shell op 1 februari. Elk jaar komt Milieudefensie met een rapport over de door Shell aangerichte milieuschade op de dag dat het bedrijf zijn resultaten over het afgelopen jaar bekendmaakt. Niets meer dan een ‘treitercampagne’, volgens de gratis treinkrant *De Pers*. De reactie namens het concern was laconiek: lokale milieu-problemen verdienen een lokale aanpak en Milieudefensie is zelf niet ingegaan op de uitnodiging een constructieve bijdrage te leveren aan die lokale aanpak. Voormalig EU-Commissaris Bolkestein sprong in de bres voor zijn oude werkgever en wees in *de Volkskrant* alle beschuldigingen van de hand: “Milieudefensie zoekt niet de dialoog maar de confrontatie en mist inzicht in de complexiteit van de olie-industrie”, liet hij weten. Shell en Milieudefensie zijn duidelijk geen partners bij de bestrijding van milieuvervuiling.

Toch riep Shell-voorman Jeroen van der Veer in een open brief die eind januari gepubliceerd werd in *Financial Times* en in *NRC Handelsblad* de overheid op nu eens te komen met regels voor beperking van de CO₂-uitstoot. “Om de markt zijn werk te laten doen, hebben we – paradoxaal genoeg – meer regelgeving nodig”, schreef Van der Veer. Volgens de topman hebben ambitieuze normstellingen, zoals het EU-plan om de CO₂ uitstoot met 20 procent te verminderen, zonder dwingende kaders weinig betekenis. “Als die overheden zich niet van hun taken kwijten, mag de samenleving niet verwachten dat het bedrijfsleven het in zijn eentje kan klaren”, schreef Van der Veer. Eerder ondertekende Shell-topman Rein Willems een oproep aan het kabinet om meer prioriteit te geven aan de “bescherming van ons leefmilieu”. Op die oproep en op die van Van der Veer kwam veel kritiek: het bedrijfsleven zou zelf niet genoeg doen om het milieuprobleem aan te pakken.

Niettemin verdienen deze oproepen een nadere beschouwing. Al was het maar omdat ook in de VS grote concerns als BP, General Electric en DuPont hebben gepleit voor het beperken van de CO₂-uitstoot. “Er moeten verplichtingen komen zodat er geen twijfel kan bestaan over wat er moet gebeuren, de markt wil weten waar het aan toe is”, stellen zij in een open brief aan de regering-Bush. De vraag naar de waarde van de oproep van de Shell-topmannen en die naar de integriteit van het bedrijf, leggen we

voor aan energiedeskundige Aad Correljé, econoom en politicoloog, verbonden aan de Technische Universiteit Delft en het instituut Clingendael. Om te beginnen willen we weten wat de internationale positie is van Shell.

De ontwikkelingen op de energiemarkt zijn heftig met een toenemende vraag naar olie en een mogelijke stagnatie van de productie, stijgende productiekosten, nationalisaties in Venezuela en Bolivia en milieuconflicten zoals in Nigeria. Hoe staat Shell daarin?
Aad Correljé: “Er zijn nog maar een paar grote multinationale oliemaatschappijen over en Shell is daar één van. Deze bedrijven zijn van oudsher de gebeten hond bij geopolitieke en milieuconflicten. Toch zijn zij ook kameleons, ze kijken de veranderende situatie aan en schikken zich dan snel naar de nieuwe politieke verhoudingen. Dat deden ze in het verleden tijdens de dekolonisatie, later ook in de jaren zeventig en ook nu weer in Latijns-Amerika, in Rusland en in het Midden-Oosten. Shell is een pragmatisch bedrijf. Kijk hoe ze met Sakhalin in Rusland zijn omgegaan. Omdat ze zoveel geïnvesteerd hadden in het project, was weglopen geen optie. Door de verkoop van het meerderheidsbelang in het Sakhalin-project lijkt nu een stabiele samenwerking met de Russen mogelijk.

Multinationale bedrijven als Shell, BP en Exxon-Mobile beheersen nog maar 20 procent van de wereldoliereserves. De rest is in de handen van nationale oliemaatschappijen. In olie- en gasrijke landen als Iran, Venezuela en Rusland maken staatsoliemaatschappijen de dienst uit. Het is begrijpelijk dat landen de controle over de eigen voorraden willen. Dat gebeurt in Nederland ook. In het verleden hadden staatsoliemaatschappijen geen toegang tot geavanceerde productie-*know how*, daarom werkten ze samen met bedrijven als Shell. Tegenwoordig is er meer kennis buiten de grote oliemaatschappijen om beschikbaar. Op zoek naar een andere rol in de olie-industrie richt Shell zijn pijlen nu op moeilijk winbare olievoorraden in de wereld zoals bijvoorbeeld de teerzanden in Canada en de olie- en gasvoorraden in diepe zeeën. Daarvoor zijn nieuwe technologieën nodig en dat vergt grote investeringen die alleen grote oliemaatschappijen als Shell op kunnen brengen.

Op de korte termijn verwacht Shell geen problemen met de olieproductie. Maar de energievraag zal blijven stijgen, ook vanuit

India en China. Daarom is de strategie van Shell gericht op die grootschalige en technologisch hoogwaardige projecten. En durft Shell ook politieke risico's te nemen, door nu bijvoorbeeld in Iran onderzoek te gaan doen naar winning van gas uit de zeebodem. Anderzijds investeert Shell ook in duurzame energie. Maar voor de echte omslag naar duurzame energievoorziening is Shell afhankelijk van maatschappelijk en politiek draagvlak.”

Shell heeft toegang tot de macht in Nederland. Als Shell die strengere milieuregels echt had gewild, dan waren ze er nu toch al. Moet Shell niet meer eigen verantwoordelijkheid nemen?
“We moeten het denken in nationale termen loslaten, want Shell is geen Nederlands bedrijf, het concurreert in een volledig internationale markt. De Nederlandse overheid zou het voortouw kunnen nemen. Als Jeroen van der Veer een dergelijke oproep doet, dan dient de overheid dat serieus te nemen en moet de politiek het durven oppakken. Natuurlijk heeft Shell een stevige lobby. Hun mensen zitten in de innovatieplatforms en de adviesraden. Maar nu is de politiek aan zet. De politiek moet burgers mobiliseren en piketpaaltjes slaan voor de industrie. Alleen roepen dat de vervuiler moet betalen is niet voldoende. Net als bijvoorbeeld bij de ruimtelijke ordening en sociaal-economische verhoudingen moet de overheid kaders durven stellen. Milieubewustzijn moet als publieke waarde worden uitgedragen. Het gaat om bewustzijnsverandering. Vervolgens zal de energiesector zich dan wel aanpassen.

Maar je kunt niet verwachten dat Shell uit zichzelf voor de troepen uit gaat lopen. Jeroen van der Veer moet aandeelhouders tevreden stellen, kan consumenten niet te hoge prijzen rekenen en Shell internationaal laten concurreren met de andere oliemaatschappijen. Dáár wordt Shell immers mee vergeleken. Overheden moeten daarom een dergelijk signaal van Shell wel degelijk serieus nemen. Om de ontwikkeling van nieuwe technologieën mogelijk te maken, moeten mensen gaan accepteren dat ze misschien meer moeten gaan betalen voor energie. Daar heeft Shell de overheid bij nodig. Maar niet alleen de Nederlandse overheid. Regelgeving moet op supranationaal niveau plaatsvinden.”

Heeft zo'n rapport en campagne van Milieudefensie wel zin? Schiet Milieudefensie niet haar doel voorbij?

“Shell moet daar tegen kunnen. Een organisatie als Milieudefensie is de luis in de pels van de oliemaatschappijen en de overheid. De campagne van Milieudefensie is misschien voorspelbaar, maar er wordt een groep mee bereikt die zich door die stijl aangesproken voelt. Binnen de milieubeweging heb je verschillende organisaties die allemaal hun eigen rol spelen. Die hanteren andere stijlen, maar ook de achterbannen van Natuurmonumenten en bijvoorbeeld de ANWB moeten bereikt worden. De film van Al Gore bleek ook effectief in dit opzicht. Maar er is een *missing link*: de beleidsmakers en de overheid worden er niet mee bereikt. De overheid moet uiteindelijk de voor iedereen geldende kaders durven stellen. Dat kun je niet afschuiven op het bedrijfsleven.”

x

Met dank aan Nienke Poortvliet

handen af van maatschappelijk verantwoord ondernemen

Maatschappelijk ondernemen wordt door de overheid ingezet als instrument om bedrijven tot beter gedrag aan te zetten. Dat is geen goede zaak.

Maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) wordt veelal voorgesteld als een recent verschijnsel. Een fenomeen dat zijn intrede deed in de jaren negentig van de vorige eeuw, in het kielzog van de opkomst van de gedachte dat bedrijven moeten streven naar een balans tussen *people*, *planet* en *profit*. Denk aan ondernemingen die zich inzetten tegen kinderarbeid, bijvoorbeeld door in landen waar deze praktijk nog niet is uitgebannen uitsluitend kinderen aan te nemen tegen een redelijk salaris, een korte werkweek en verplichte scholing. Of een bouwbedrijf dat zijn klanten staandaard de keuze voorlegt om duurzaam hout te kiezen. Politiek-ethisch laat MVO zich omschrijven als de theorie die zegt dat partijen op de markt zich niet *exclusief* dienen te richten op de maximalisering van hun lange termijn eigenbelang. Zakelijkheid op de markt is goed maar marktpartijen dienen in hun overwegingen bepaalde moreel politieke principes te laten meewegen. De belangrijkste hiervan in de huidige context zijn respect voor mensenrechten en basale menselijke noden, en erkenning van het belang van duurzaamheid.

MVO is zeker geen vrucht van het laatste decennium van de twintigste eeuw. Ook in de jaren zeventig was het een bekend begrip en het gebruik ervan kan zelfs tot in de jaren dertig van die eeuw worden getraceerd. Kijken we naar de achterliggende politiek-ethische theorie dan wordt de geschiedenis nog veel langer en kunnen we het bijvoorbeeld herkennen in bepaalde socialistische theorieën. Dat maakt MVO als verschijnsel even oud als de praktijk van de vrije markt zelf.

Wel nieuw aan MVO is de overheidsbemoeyenis. Tot eind jaren tachtig was MVO vooral een maatschappelijk gedragfenomeen. Haar bron was de *civil society*. Vanaf de jaren negentig wordt de

overheid een belangrijke motor achter de promotie van MVO. De overheid zet hierbij vooral faciliterende en communicatieve instrumenten in. De facilitering is erop gericht om bedrijven het makkelijker te maken aan de gang te gaan met MVO. Daartoe is ondermeer het informatiepunt *MVO Nederland* opgericht. Communicatieve instrumenten zijn erop gericht bedrijven ervan te overtuigen MVO op te pakken, bijvoorbeeld door een MVO-jaarprijs. Maar ook meer 'materiële' maatregelen ontbreken niet, denk aan het streven naar transparante markten.

Koppigheid

Bemoeienis van de overheid, dat lijkt een goede zaak. Toch is dat in dit geval geen onverdeeld gunstige ontwikkeling door de eigen redenen die de overheid heeft om MVO te willen stimuleren. Mede als gevolg hiervan is de betekenis en het karakter van MVO aan het veranderen. MVO verschuift van een fenomeen dat belangrijk is in het licht van het liberale karakter van onze samenleving naar een fenomeen dat relevant is als oplossing van een bepaalde bestuurlijke problematiek. Dat is op zichzelf al erg. Nog problematischer is dat mede als gevolg van het overheidsbeleid als het ware de voedingsbodem onder MVO wordt weggeslagen.

Allereerst: wat heeft MVO met het liberale karakter van onze samenleving te maken? Het korte en goede antwoord is: MVO is daar onlosmakelijk mee verbonden. De gelijke geboorte van de vrije markt en MVO is geen toeval. In het liberale denken staat vrijheid centraal. Deze vrijheid wordt deels ingevuld als economische vrijheid. Vrij zijn betekent gerechtigd zijn om als individu in economische processen het eigenbelang voorop te zetten. Liberale vrijheid laat zich echter niet reduceren tot economische vrijheid. Vrijheid heeft meerdere aspecten. Het is – en wellicht zelf primair – ook autonomie of morele vrijheid. Morele vrijheid houdt in dat een individu bij al zijn handelingen erkent dat hij ook rekening moet houden met bepaalde morele principes, zoals rechtvaardigheid. Economische vrijheid en morele vrijheid komen in de praktijk gemakkelijk met elkaar in botsing, zeker in een vrije markt economie waar onderdruk van concurrentie een gerichtheid op het eigenbelang gemakkelijk ontaardt in een fixatie op het eigenbelang. In die

context is MVO belangrijk omdat het laat zien en symboliseert dat ook op de markt de morele vrijheid niet mag worden genegeerd.

Werkelijk liberale markten zijn dus markten waarop MVO floreert. MVO toont aan dat de wenselijkheid van economische vrijheid niet noodzakelijk gepaard hoeft te gaan met de ontkenning van morele vrijheid. Precies daarom waarderen burgers en consumenten MVO ook sterk. Een bedrijf dat maatschappelijk verantwoord onderneemt wordt gewaardeerd om de koppigheid waarmee het de moraal op de markt verdedigt.

Misbruik

De overheidsbemoeienis met MVO in de jaren negentig kwam niet voort uit een plotseling besef dat liberale waarden op de markt verdedigd moeten worden. Er was een veel concretere aanleiding. In de jaren tachtig werden overheden in de gehele westerse wereld nadrukkelijk geconfronteerd met wat is gaan heten *the limits of state action*. Niet alleen het ideaal van de maakbare samenleving moest overboord worden gezet; de overheid kreeg meer moeite om zelfs een beperkt aantal doelstellingen te realiseren. Dit leidde tot een naarstige zoektocht naar nieuwe sturingsconcepten, nieuwe sturingsarrangementen en nieuwe sturingsinstrumenten. Het oog van de Nederlandse overheid viel op MVO dat al snel gezien werd als een nieuw hoopvol instrument, zeker omdat het Nederlandse bedrijfsleven relatief gevoelig is voor de centrale gedachte ervan.

Nu kan natuurlijk de vraag worden gesteld: nou en? Wat maakt het uit dat de overheid wellicht geen 'verheven redenen' had om MVO als liberaal fenomeen te stimuleren maar een bestuurlijke invulling eraan geeft? Is niet het belangrijkste dat MVO gestimuleerd wordt? Nee, de redenen maken in sommige gevallen heel veel uit, bijvoorbeeld als daardoor MVO fundamenteel van karakter verandert. Dat is precies wat er gebeurt.

MVO als liberaal fenomeen is vooral een *besef*. Het is het besef dat ook op de markt de gerichtheid op economische vrijheid haar grenzen moet kennen omwille van het belang van morele autonomie. Een liberale burger maakt geen misbruik van kinderarbeid omdat

de bescherming van mensenrechten prioriteit heeft boven economische winst. Een consequentie van dit besef is dat bedrijven zich niet meer exclusief gaan richten op winstmaximalisatie en dus bijvoorbeeld rekening gaan houden met mensenrechten en milieu in de beslissingen die zij nemen (zonder uiteraard daarbij het winst oogmerk uit het oog te verliezen. Juist goedwillende ondernemers moeten niet failliet gaan).

Voor de overheid die bestuurlijk naar MVO kijkt, zijn vooral die consequenties relevant. In het Nederlandse beleid gaat dit zover dat MVO soms zelfs volledig in termen van de doelstellingen wordt gedefinieerd. *People, Planet, Profit* is in het denken van de overheid niet een consequentie van MVO. PPP is MVO. Een van de zaken die hierdoor het meest verandert, is de relatie tussen MVO en de vereiste motivatie. Als liberaal fenomeen is MVO onlosmakelijk verbonden met een intrinsieke motivatie. Wat een bepaalde handeling of actie tot MVO maakt is het feit dat iemand de handeling verricht vanuit het besef dat handelen op een liberale markt niet exclusief mag zijn ingegeven door eigenbelang. Dat is precies de reden waarom we MVO ook waarderen. Bij MVO als bestuurlijk fenomeen doet de motivatie er niet langer toe. Alle handelingen die PPP dichterbij brengen, kunnen worden geboekt als MVO, ongeacht de motivatie.

Als gevolg van dit fundamentele verschil hebben de twee benaderingen een heel andere kijk op de relatie tussen eigenbelang en MVO. Als liberaal fenomeen is het ongerijmd te pogen MVO te stimuleren met een beroep op eigenbelang. MVO verzet zich juist tegen een fixatie op het eigenbelang op de markt. Vanuit de perceptie van de overheid is het echter tamelijk logisch te proberen MVO te koppelen aan het eigenbelang van ondernemingen. De motivatie voor MVO doet er immers niet toe en dan is het beroep op eigenbelang verstandig. Al met al verstaat het bedrijfsleven dat argument nog steeds het beste.

Reputatie

Het problematische van de betekenisverschuiving van MVO wordt duidelijker als we de nadelige implicaties ervan aanstippen. Een eerste implicatie is dat MVO onderhevig wordt aan een enorme culturele inflatie. MVO als liberaal fenomeen

dwingt respect af bij burgers en consumenten. Het wordt ondubbelzinnig als goed ervaren als bedrijven aan MVO doen (mits zij natuurlijk niet alleen maar zeggen dat te doen). Maar wat is er nu zo geweldig aan een bedrijf dat op de markt niets anders doet dan zijn eigenbelang volgen? Daar is niets waardevol aan. Dat dit bedrijf naast winst ook bepaalde andere doelstellingen haalt is natuurlijk wel aardig maar moreel niet erg interessant. Een bakker die puur omwille van zijn reputatie zijn klanten altijd het juiste wisselgeld geeft, is een verstandige bakker, geen moreel bijzondere bakker. We waarderen hem als zakenman, niet als liberaal burger. Door de betekenisverschuiving kunnen de culturele wortels van MVO worden ondergraven. Het wordt een moreel oninteressant fenomeen dat moreel geen waardering opwekt en dus op de lange duur geen betekenis meer heeft.

Een tweede nadelige implicatie van de betekenisverschuiving is dat het impliciet een volledig verkeerde boodschap geeft aan het bedrijfsleven. De door de overheid verkondigde boodschap dat MVO vooral interessant en relevant is voor het bedrijfsleven vanwege het (lange termijn) eigenbelang van ondernemingen is verraderlijk. Wat de overheid hiermee immers zegt is niet alleen dat MVO vaak in het eigenbelang van ondernemingen is. De overheid zegt ook dat bedrijven in hun eigenbelang moeten handelen. Nu is dat in abstracto natuurlijk niet erg maar juist in het kader van MVO is het dat natuurlijk wel. Vanuit liberaal perspectief is MVO nu net een reactie op de exclusieve fixatie op het eigenbelang op de markt. Opnieuw geldt dus dat de overheid op zijn minst een stoorzender is als het gaat om het adequaat verstaan van MVO.

Zwijgen

Deze nadelige implicatie kan ook worden geïllustreerd met behulp van een fenomeen dat in de literatuur bekend is komen te staan als *the moral muteness of managers*. Het morele zwijgen van managers is een empirisch gedocumenteerde ontwikkeling waarbij het spreken over morele kwesties in morele termen binnen bedrijven steeds moeilijker wordt. Het morele zwijgen van managers betekent niet noodzakelijk dat managers immoreel handelen. *Moral muteness* betekent dat

er niet meer expliciet over moraliteit gesproken wordt. Morele vraagstukken worden omgesmolten in een ander type spreken, bijvoorbeeld dat van het lange termijn eigenbelang of van het reputatiemechanisme.

De discussie over kinderarbeid wordt dan bijvoorbeeld gevoerd in termen van de wensen van *stakeholders* of het belang de consumenten tevreden te houden. Vanuit het perspectief van MVO als liberaal fenomeen is het toenemen van het morele zwijgen van managers een zorgelijke ontwikkeling. *Moral muteness* is niets anders dan de ontkenning van het belang van morele plicht als aparte handelingsmotivatie op de markt. Waar moreel zwijgen heerst, worden alleen nog economische argumenten overtuigend geacht. Een bedrijf moet zich niet inzetten tegen kinderarbeid omdat het moreel verkeerd is maar omdat de consumenten het zo willen. De bestuurlijke interpretatie van MVO staat echter neutraal tegenover *moral muteness*. Het past zich hierbij aan of versterkt deze ontwikkeling wellicht zelfs.

In de onderbuik van het liberale denken bevindt zich het libertaire denken of *laissez faire* denken. De kern hiervan is dat de overheid altijd slecht functioneert. Hoe erg maatschappelijke problemen ook zijn, wie de overheid erbij haalt maakt de problemen alleen maar groter. Deze kritiek op het MVO-beleid is niet bedoeld als bevestiging van het gelijk van het libertaire denken. De overheid kan wel degelijk een taak vervullen ter stimulering van MVO, al was het alleen al bij het doorbreken van het morele zwijgen van managers. Niettemin dient adequaat MVO-beleid in een liberale samenleving te beginnen met de vaststelling dat de concrete belangen van de overheid niet noodzakelijk identiek zijn aan het publieke belang. Die vergissing is in het huidige MVO-beleid gemaakt.

Mijn domein
Dennis Wisse fotografeerde freerunners, tra-
ceurs en trickers.

*Zij maken het stedelijk landschap tot hun persoon-
lijke arena. Zij eisen de stad op creëren van in
eerste instantie een beperking een nieuwe vorm van
recreatie die hen vrijheid verschaft. Ultieme fysieke
vrijheid door barrières te doorbreken en daarmee
zelfvertrouwen te vergroten.*

**START LIKE A PUSSY
END LIKE A TIGER**
- Thomas Muster -

*Le-parkour is de originele discipline, daarna kwam
een engelse crew met een verandert concept
genaamd freerunning. Freerunning heeft nog min-
der regels en verschaft in die zin nog meer vrijheid.
De essentie: Een zo'n moeilijk mogelijke sprong zo
spectaculair mogelijk uit te voeren. Freerun kent
geen tijdsdruk. Het is de uiting van het spectacu-
laire.*

HET LICHAAM ★ ARENA VAN CULTURELE EXPRESSIE

eigen schuld of risico's delen

Er zijn twee manieren om naar het sociale stelsel te kijken: die van de individuele versus collectieve verantwoordelijkheid, en die van de risico's. Wie deze twee combineert krijgt uitzicht op de ideale verzorgingstaat.

Het sociale stelsel, en dan vooral de zorg en de pensioenvoorziening, is ingrijpend gewijzigd met als doel de keuzevrijheid voor de burger te vergroten. De omvang van de verplichte collectieve voorzieningen neemt af. Het individu wordt geacht zelf verantwoordelijkheid te nemen en op grond van eigen afwegingen zijn inkomen te besteden aan zorg en pensioen. Het adagium is 'eigen verantwoordelijkheid' en 'vrije keuze', en dat zou het best tot zijn recht komen in de markt.

De inrichting van de sociale voorzieningen kan ook bekeken worden vanuit de risico's. De vraag is dan wat de oorsprong van een claim op de sociale voorziening is: gedrag van het individu zelf of externe omstandigheden, en vervolgens wie de consequenties moet dragen. De vorig jaar afgetreden inspecteur-generaal voor de gezondheidszorg Herre Kingma is heel stellig: de meeste en de duurste ziektes zijn het gevolg van individuele gedragskeuzes. Oud-voorzitter van de Raad voor Volksgezondheid en Zorg Floris Sanders zegt hetzelfde. Slechts een deel van de samenleving, zij die ongezond leven (zoals roken, drinken, vet eten, te weinig bewegen) zal het leeuwendeel van de kosten voor gezondheidszorg veroorzaken. Dat zou de doodsteek voor de solidariteit betekenen waarop de zorg is gebaseerd. We moeten in deze visie naar een situatie waar eenieder die zijn billen brandt op de blaren moet zitten.

Zo zijn er dus twee invalshoeken om naar het sociale stelsel te kijken: die van de individuele of collectieve verantwoordelijkheid, en die van de risico's. Daarmee ontstaat een 2 bij 2 matrix (zie figuur op deze pagina's) die ons in staat stelt om stelselwijzigingen van de laatste jaren te beoordelen. We gaan van een samenleving waarin gedacht wordt dat sociale problemen vooral extern veroorzaakt zijn en alleen door de collectiviteit opgelost kunnen worden (type IV), naar een type I samenleving waar ieder voor zichzelf moet zorgen omdat problemen het gevolg zijn van zelf gekozen gedrag.

Klaplopen

Er zijn echter nog twee andere combinaties mogelijk. In geval van type III worden de risico's niet (alle) aan het individu toe gerekend, maar zijn niet de mogelijkheden voorhanden om de consequenties gezamenlijk te dragen. In geval van type II wordt erkend dat risico's samenhangen

met het gedrag van individuen, maar gaat men ervan uit dat er schaalvoordelen te behalen zijn bij collectief verzekeren. Zie bijvoorbeeld de populariteit van de collectieve overeenkomsten in het nieuwe zorgstelsel.

Het oude welvaartsstelsel met zijn collectieve overheidsverzekeringen lijkt uit te nodigen tot onverantwoord gedrag en klaplopen. De gevolgen van individueel gedrag worden immers gespreid over de hele groep en komen daarmee slechts voor een klein deel terecht bij het individu zelf. Als de consequenties van gedrag onvoldoende zichtbaar gemaakt worden en niet worden gecorrigeerd, dan heeft klaplopen, zelfs van een kleine groep, desastreuze gevolgen voor het geheel. Een typische situatie van een *tragedy of the commons*.

Het merendeel van de burgers is echter niet zo kwaadwillend dat misbruik van gemaakt wordt van gegeven omstandigheden, zo blijkt uit empirisch onderzoek (Bowles *et al.* 2004). Wetende dat mensen onderling van elkaar afhankelijk zijn, zal 'de ander' in principe vertrouwd worden. Mits misbruik binnen de perken blijft en individuen wanneer zij getroffen worden door overmacht niet aan hun lot overgelaten worden, bestaat er wel degelijk gemeenschapszin. Zelfs een libertair econoom als Nobelprijswinnaar Von Hayek heeft gesteld dat de liberale politieke filosofie een centrale plek geeft aan het begrip gemeenschap en dat zorgen voor hulpbehoevenden een plicht is.

Chips

Is het nu werkelijk zo dat mensen (gezondheids)risico's zelf in de hand hebben? De voortschrijdende technologie stelt ons tot veel in staat, en belooft nog veel meer, maar desondanks wordt het almaar duidelijker dat ziekte en gedrag niet zomaar aan elkaar gekoppeld kunnen worden. En hoe meer over genen bekend wordt, hoe duidelijker dat ziektes niet geheel aan een gen toe te schrijven zijn. Er is en blijft een onbekende samenhang tussen individuele en externe onbeïnvloedbare factoren.

Tegelijkertijd, ook al hangt in sommige gevallen het risico samen met individuele keuzes, dan nog kunnen risico's zulke proporties aannemen dat het individu zich er onmogelijk op kan voorbereiden. In de

jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw was niet bekend dat roken tot longkanker zou kunnen leiden. Waar moeten individuen op afgerekend worden? Welke van de gedragingen die nu gangbaar zijn zullen in de toekomst schadelijk blijken?

De relatie tussen individuele keuzes en consequenties is vaak indirect en gedrag en gevolg kunnen in tijd ver van elkaar gescheiden zijn. Daarnaast zou voor een werkelijk eerlijke wijze van afrekenen niet alleen het causale verband tussen gedrag en aandoening eenduidig moeten worden vastgesteld, maar ook de score bijgehouden worden van de keren dat een 'bezwaarlijke' keuze gemaakt is. Hoeveel glazen wijn gedronken, hoeveel zakken chips genuttigd, en wanneer? En wat en hoeveel werd er aan gezond gedrag – volgens de huidige normen – tegenover gesteld? Voorwaar een kostbare en weinig liberale controle. Hiervan afzien en de gevolgen van gedrag simpelweg aan het individu toeschrijven kan echter vergaande consequenties hebben voor de samenleving als geheel.

Berooid

De historische redenen om een collectief stelsel van gezondheidszorg in te richten lagen bij de externe effecten van ongezondheid – denk aan besmetting. Ook in de toekomst zullen externe effecten aanwezig zijn en ze hoeven niet altijd een directe relatie met gezondheid te hebben. Wanneer individuen zelf de gezondheidsrisico's moeten dragen van gedrag zal, daar het niet duidelijk is wat de relatie is tussen die twee, en dat is vaak het geval, afwenteling plaatsvinden. Bemiddelden zullen via de rechter de consequenties elders proberen te verhalen. Onbemiddelden eindigen berooid op straat.

Ook wanneer een deel van de risico's (achteraf) samen blijkt te hangen met individuele keuzes, kan het lonen om deze gezamenlijk te dragen. Een voorziening waarbij zo veel mogelijk mensen aangesloten zijn biedt de schaalvoordelen die voor kostenbeheersing zorgt. Een publieke voorziening zorgt ervoor dat er geen 'kosten' zijn die als dividenduitkering naar de *shareholders* van gezondheidsinstellingen wegvloeien. Daarnaast blijkt dat bij privatiseringen of deregulering van voorheen publieke instellingen, waarbij medewerkers zich niet langer in belangrijke mate door intrinsieke motieven laten leiden maar door de markt (salariseisen),

een forse toename van de arbeidskosten verwacht mag worden (Le Grand 2003). Of dergelijke kosten groter of kleiner zullen zijn dan de kosten van de bureaucratie die met een publieke collectiviteit samenhangen, valt te bezien. De te verwachten premiestijgingen voor ziektekostenverzekeringen de komende jaren zullen hier een eerste indicatie van zijn. Dat in een type I samenleving als de Verenigde Staten tweemaal zo veel van het nationale inkomen naar gezondheidszorg gaat terwijl de kwaliteit niet hoger en ook meer variabel is, en de efficiëntie ver te zoeken is, biedt weinig hoop (Cutler 2006).

Bij een collectieve voorziening van het type IV bestaat niet de neiging groepen klanten met een onaantrekkelijk risico-profiel te weren. Bij een commercieel collectief systeem van type II is te voorzien dat bepaalde (lage risico) groepen zich tegen lagere kosten kunnen verzekeren. De huidige acceptatieplicht voor hoge risicogroepen die verzekeraars hebben, staat op gespannen voet met het idee van vrije markten. Deze plicht zegt ook niets over de voorwaarden die een risico-volle klant aangeboden dient te krijgen. En wat gebeurt er met mensen die hun premie niet (kunnen) betalen? Artikel 22 van de grondwet bepaalt dat iedereen in Nederland recht op gezondheidszorg heeft en dat "de overheid maatregelen treft ter bevordering van de volksgezondheid".

Spanningen

Uiteraard zijn de problemen in bijvoorbeeld de gezondheidszorg reëel. Kosten stijgen en de aanspraak op gezondheidszorg zal verder toenemen in de toekomst. Aanzienlijke efficiencywinsten zijn echter ook onder de huidige omstandigheden te behalen, zoals het voorbeeld van de Centrale Huisartsenpost laat zien (vgl. Dolfsma *et al.* 2005). Daarnaast geldt dat waar de risico's van bepaald gedrag bekend zijn, mensen die risico's ook voorgehouden moeten worden. Bewust afwijkend gedrag kan niet zonder consequenties blijven. Hiermee is een oud type IV systeem niet te rijmen, het type II systeem wel. Mensen moeten kunnen kiezen uit een collectief systeem te stappen, maar de (financiële) drempel voor een dergelijke stap moeten wel hoog gemaakt worden. Een gezamenlijke voorziening van type II kan de zorgkosten beheersen en leidt tot een eerlijker verdeling van lasten en risico's.

De richting die gekozen is qua stelselwijzigingen, waaronder die voor de gezondheidszorg, laat een spagaat zien. De keuzevrijheid en de eigen verantwoordelijkheid zijn tot nu toe het uitgangspunt en leiden naar een type I stelsel. Ondertussen wijzen schaalvoordelen en de overheidsverantwoordelijkheid in de richting van een type II systeem. Dat zorgt voor spanningen die zichtbaar worden in wezensvreemde regelingen als de acceptatieplicht en de risico-vereveningsfondsen, geïntroduceerd in het nieuwe ziektekostenstelsel. De druk om deze regelingen af te schaffen zal toenemen. Als afschaffen inderdaad gebeurt, en die de kans is groot, is de samenleving in een type III systeem belandt. Dat is de slechtst mogelijke variant: duur, inefficiënt en grote groepen vallen buiten het systeem.

x
Literatuur
Bowles, S., J. Henrich, R. Boyd, C. Camerer, E. Fehr en H. Gintis (red., 2004) Foundations of Human Sociality: Economic Experiments and Ethnographic Evidence from 15 small-scale societies. Oxford UP.
Cutler, D. (2006) "The Economics of Health System Payment" De Economist, 154(1): 1-18.
Dolfsma, W., J.P. Adriaanse, W. Maatje, R. Rooijakkers, H. Wichards (2005) Innovation in Health Care Services -The Central General Practitioners' Post (CGPP) in the Netherlands. RSM Erasmus University, teaching case ECCH 405-064-1.
Le Grand, J. (2003) Motivation, Agency, and Public Policy – Of Knights and Knaves, Pawns and Queens. Oxford & New York: Oxford UP.
Schmid, G. (2006) "Social risk management through transitional labour markets" Socio-Economic Review 4: 1-33.

verheffen of verdelen

Ligt de toekomst van de verzorgingsstaat in het verheffen of in het herverdelen? En ligt de verantwoordelijkheid bij het individu of bij de gemeenschap? Drie studies tegen het licht gehouden.

De ene onderzoeker is de andere niet. Er zijn zeker twee soorten. Er is het soort dat zich afvraagt 'Is dat zo?' en er is het soort dat denkt 'Zit het niet zo?'. Het verschil lijkt misschien niet groot maar is fundamenteel. De eerste soort probeert een stelling onderuit te halen, door uit verschillende bronnen informatie te halen en door haar vanuit verschillende invalshoeken te bekijken. De tweede soort probeert juist een stelling – vaak een groot idee – te onderbouwen door bouwstenen aan te dragen. Vossen en egels, zo heeft de filosoof Berlin de twee soorten aangeduid. Terwijl de vos overal snuffelt, kent de egel een plek door en door. Hoe belangrijk het verschil tussen beide is, heb ik ontdekt bij een tijdelijke overgang van het Centraal Planbureau naar de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. In het halve jaar bij de WRR heb ik het woord paradigma, in de regel in combinatie met verandering of verschuiving, veel vaker gehoord dan in de tien jaar bij het CPB. Bij het ene instituut staat het nieuwe, grote idee centraal, terwijl bij het andere instituut onderzoekers bij koffie of tijdens de lunch weettesjes over cijfers en onderzoek uitwisselen. Daarom moet u op de rapporten van de verschillende instituten verschillend reageren. Het CPB loopt het gevaar dat het belangrijke ontwikkelingen mist, niet omdat het ontwikkelingen niet ziet maar omdat het belang ervan de onderzoekers ontgaat. De WRR loopt het gevaar dat het een ontwikkeling overwaardeert, omdat het prompt als een teken voor een nakende verschuiving van paradigma wordt opgevat. Anders gezegd, het CPB kan te traditioneel zijn en de WRR te modegevoelig.

In het WRR-rapport *De verzorgingsstaat herwogen* dat afgelopen najaar, vlak voor de Tweede Kamerverkiezingen verscheen, is het grote idee dat de balans tussen de functies van de verzorgingsstaat moet verschuiven. De functies van verbinden en verheffen zouden meer op voorgrond mogen treden terwijl de functies van verzekeren en verzorgen meer naar de achtergrond mogen verdwijnen. Een groter belang voor 'verheffen' betekent dat er meer aandacht moet komen voor de problemen in het onderwijs. Een groter belang voor 'verbinden' betekent dat er meer aandacht voor integratie moet komen. Van belang is onder meer dat allochtonen en

autochtonen elkaar ontmoeten, op school, op werk of in de buurt. Hierbij spelen de problemen dat de werkloosheid onder allochtonen relatief hoog is en in sommige buurten allochtonen meer dan evenredig vertegenwoordigd zijn.

Misvatting

De WRR heeft de naam om niet alleen voorop te lopen maar om ook dwars te zijn. Maar dit rapport versterkt die naam niet. Met dit rapport volgt de WRR de mode, en bepaalt die niet. Zo zijn in vrijwel alle verkiezingsprogramma's al extra investeringen in onderwijs ingeboekt. Sterker nog, het rapport lijkt ertoe bij te dragen dat de mode een rage wordt, waardoor de verwachtingen overtrokken en overspannen zijn. Investerings in het onderwijs zijn naar verwachting veelklappers: meer innovatie, meer zekerheid, individuele ontplooiing, minder achterstanden. Onderwijs: voor al uw wensen. De WRR zou de verwachtingen hebben kunnen dempen, en ook moeten dempen.

Een terugblik op het verleden is dienstig tegen de waan van de dag. Ik word bediend door boeken met stoffige kaften van lang overleden economen. Bijna honderd jaar geleden heeft Pigou, een collega-econoom van Keynes, een populair-wetenschappelijk boekje over werkloosheid geschreven, waarin hij misvattingen bestrijdt (Pigou, 1914). Als u denkt dat investeringen in infrastructuur tot meer banen en minder werkloosheid leidt, en dat door de vergrijzing blijvende krapte op de arbeidsmarkt zal ontstaan en dus de structurele werkloosheid zal afnemen, is het nog steeds een nuttig boekje. Maar zo'n honderd jaar oud boek stemt ook tot bescheidenheid. Hiervoor zijn twee redenen. Ten eerste zijn de misvattingen hardnekkig. Het lukt economen niet ze uit de wereld te helpen. Zo verdedigde premier Wim Kok een paar jaar geleden de gasboringen in de Waddenzee met de betekenis voor de werkgelegenheid als argument.

Ten tweede is de door Pigou voorgestelde uitweg ook een misvatting gebleken. Zijn oplossing voor werkloosheid: scholing. Door werkenden nieuwe vaardigheden te leren zou hun productiviteit omhoog gaan en zou hun kans op een baan toenemen. Dat klinkt bekend maar heeft niet gewerkt. Honderd jaar na Pigou's boekje heeft onderwijs en scho-

ling een hoge vlucht genomen. Mensen met alleen basisvorming zijn bijna uitgestorven, de universiteiten en hogescholen zijn volgestroomd. Kennis is belangrijk geworden, zozeer dat de economie erop lijkt te draaien. Bij het verwerven van kennis is formele scholing onontbeerlijk. Het heeft geleid tot een hogere productiviteit. Sterker nog, juist in een economie die op de rand van haar technische kunnen opereert en niet kan kopiëren maar moet innoveren, is beschikbaarheid van hooggeschoolde mensen inderdaad essentieel om te innoveren en nieuwe mogelijkheden te benutten. Maar de hogere productiviteit heeft niet geleid tot minder werkloosheid. Dat valt na zo'n honderd jaar wel te concluderen. Men kan zelfs zeggen dat de hogere productiviteit heeft geleid tot minder werkgelegenheid. Want de huidige Nederlanders werken beduidend minder uren dan die van een eeuw geleden.

Zachtmoedig

De kracht van het WRR-rapport zou erin kunnen liggen dat het over de herinrichting van de verzorgingsstaat een breed, onderbouwend verhaal houdt. Het doet een poging door te spreken van een omslag van verzekeren naar investeren, van verzorgingsstaat naar investeringsstaat. Inderdaad is er voor meer investeringen in het onderwijs veel te zeggen. Uit onderzoek blijkt dat achterstanden op vroege leeftijd ontstaan en op late leeftijd niet of nauwelijks in te halen zijn. Er zijn problemen met schooluitval en met de waardering van het vak leraar. Maar deze inzichten zijn niet kenmerkend voor een brede maatschappelijke verschuiving, en de problemen zijn deels praktisch en specifiek voor Nederland.

Het grote, onderbouwende verhaal van de WRR zou moeten overtuigen dat de aandacht voor de functie van verheffen meer is dan een mode die over 4 jaar, bij de volgende verkiezingen, gedateerd is. Maar overtuigen doet het niet. Onduidelijk blijft waarom verheffen, dat ouderwetse en paternalistische woord voor emancipatie, (weer) belangrijker wordt. Laat ik enkele argumenten langslopen.

De WRR betoogt dat in een industriële economie de conjunctuurgolven, waartegen de werknemers beschermd moet worden, moeilijker te beheersen waren dan in de huidige diensteneconomie, waardoor

de functie van 'verzekeren' minder belangrijk is geworden. Hier klinkt toch de vorige mode van 'nieuwe economie' door, waarbij het einde van de conjunctuur was voorzien. Die mode was op slag voorbij op het moment dat aan het begin van het millennium de beurzen in elkaar zakten en de economieën een laagconjunctuur doormaakten. Bovendien wordt door de WRR tegelijkertijd vastgesteld dat globalisering vraagt om flexibiliteit door de grotere druk van (internationale) concurrentie en de kortere levensduur van producten. Met meer onzekerheid lijkt het nut van de functie verzekeren eerder toe dan af te nemen. De Amerikaanse econoom Dani Rodrik betoogt dit ook. Hij laat zien dat meer open economieën eerder een grotere dan een kleinere omvang van de overheid kennen. Zijn verklaring is dat de overheid als stootkussen fungeert: de overheid probeert de klappen voor individuele bedrijven en gezinnen te dempen.

Zo wordt door de WRR ook gesteld dat 'het steeds belangrijker wordt om te voorkomen dat mensen vast blijven zitten in achterstandssituaties'. Vanzelfsprekend zijn achterstandssituaties niet wenselijk, maar onduidelijk is waarom ze belangrijker zijn dan ooit. De trend is toch juist geweest dat mensen zich hebben weten te onworstelen aan de beperkingen die de omgeving hen stelde. Juist de emancipatie van het individu is het doorslaggevende kenmerk van de vorige eeuw geweest. Paul Schnabel stelt dan ook dat 90 procent van de bevolking zich niet meer hoeft te laten leiden door de omgeving waarin ze is geboren en groot geworden.

Tot slot spreekt de WRR over een verschuiving van gelijkheid in uitkomsten naar in gelijkheid in kansen. Dat klinkt aannemelijk maar onduidelijk blijft in welk opzicht kansen gelijk moeten zijn. Betekenen verschillen in talenten, die vaak door de ouders worden meegegeven, dat de kansen ongelijk zijn of niet? De WRR stelt en beantwoordt deze vraag niet, maar komt wel op de proppen met 'zachtmoedige meritocratie' waarin verdiensten beloond worden maar beperkingen aanvaard worden. Zijn kansen dan gelijk of juist niet?

Verzet

Het boek *Gelijk*, dat vrijwel gelijktijdig met het WRR-rapport verscheen, gaat juist over de vraag die WRR niet stelt en beant-

woordt. Onder redactie van Paul de Beer, Jelle van der Meer – de voormalig hoofdredacteur van dit blad – en Pieter Pekelharing hebben verschillende auteurs het begrip 'gelijkheid' verkend in diverse sectoren van de samenleving: onderwijs, zorg, inkomen, veiligheid, etc. Vertrekpunt van de verkenning is de vaststelling dat gelijkheid niet langer een vanzelfsprekende doelstelling is. Door het proces van individualisering en emancipatie is dat niet even aantrekkelijk als vroeger. Willen we nog wel gelijk zijn? Zullen we niet eerder de verschillen dan de overeenkomsten tussen individuen benadrukken? Bovendien, de vrijheid om het leven naar eigen inzicht in te richten is toegenomen, waardoor de eigen verantwoordelijkheid voor de uitkomsten als gezondheid en inkomen ook gegroeid is. Voor de verschillende sectoren is steeds dezelfde vraag gesteld: in hoeverre en op welke manier is gelijkheid nog van belang.

De overeenkomsten tussen de verschillende hoofdstukken is groot. Deels is dat vorm: in de hoofdstukken staan vergelijkbare, algemene verhandeling over vormen van gelijkheid. Deels is dat inhoud: de sectoren hebben te maken met gemeenschappelijke trends als individualisering en emancipatie. Het moet dan ook niet verwonderen dat de ideeën over gelijkheid in verschillende sectoren een gemeenschappelijke verandering laten zien. Dat is dan ook de onontkoombare conclusie in het slothoofdstuk. Er treedt een verschuiving op van gelijke uitkomsten naar gelijke (formele) kansen. Dat betekent dat in sectoren als onderwijs en zorg er meer en meer gestreefd wordt naar het handhaven van toegankelijkheid voor iedereen met een gegarandeerd minimumniveau aan kwaliteit. Dat biedt ruimte om hogere kwaliteit te kopen voor hen die dat wensen en zich dat kunnen veroorloven.

Bij deze verschuiving worden de nodige kanttekeningen geplaatst. In het hoofdstuk over onderwijs waarschuwt Sietske Waslander voor het individualiseren van sociale factoren, die daarmee buiten beeld blijven en buiten de verantwoordelijkheid van de overheid en de samenleving lijken te vallen. Verder bestaat het gevaar dat het vrije aanbod van bovenminimale diensten ten koste gaat van het minimumniveau. Voor medici is het misschien aantrekkelijker om topdiensten te verlenen aan goed betalende patiënten dan basisdien-

sten voor iedereen aan te bieden. Tegen de verschuiving in het denken over gelijkheid is dan ook verzet aan te tekenen. De drie redacteuren van het boek doen dat ook, maar stoppen dat in enkele slotpagina's. Dat is niet genoeg om het verzet voldoende kracht te geven. Het vormt wel een bewijs dat verzet mogelijk is: de verschuiving in de richting van gelijke kansen is niet een natuurlijk vervolg op emancipatie en individualisering.

Ergernis

Dat (in *Gelijk*) de verkenning van gelijkheid boeiender is dan opvattingen daarover, heeft er misschien mee te maken dat een van de redacteuren, Paul de Beer, meer vos dan egel is. Hij is sterker in het ontkrachten van misvattingen dan in overtuigen met opvattingen, zo blijkt uit zijn *Het Sociaal-Kapitalistisch Manifest* dat als uitgave van de denktank Waterland eind vorig jaar verscheen. In het begin worden er 7 stellingen ontkracht, uiteenlopend van de vermeende dreiging van China en India tot de noodzakelijkheid van langer werken. Hoewel niet alle 7 stellingen naar het land van de fabels te verwijzen zijn, is de kritiek nuttig en nodig. Het sociaal-economisch debat wordt nodeloos overheerst door angst – voor bijvoorbeeld globalisering en vergrijzing – terwijl angst een slechte raadgever is. Maar het ontkrachten van misvattingen maakt nog geen manifest. Een manifest moet reactie oproepen. Positief of negatief, ergernis of enthousiasme, dat is om het even. Daarvoor moet het tweede deel zorgen, dat een alternatieve koers aanbiedt, maar slaagt niet in dat doel. “Geen dynamiek zonder stabiliteit” en “Geen flexibiliteit zonder zekerheid”: het is misschien waar, maar lijkt toch vooral tegenstellingen uit de weg te gaan en scherpe keuzes te vermijden. Dat is niet zo spannend. Bovenal raakt het toch niet aan de kern van het maatschappelijke debat: na een periode van individualisering en emancipatie roept de positie van het individu in de gemeenschap vele vragen op.

Zonder houvast zijn opvattingen aan rages onderhevig. *Het Sociaal-Kapitalistisch Manifest* biedt nog niet die houvast. Het perspectief is nog steeds individualistisch. Het WRR-rapport *De verzorgingsstaat herwogen* kent ook dat perspectief. Het benadrukt nog steeds de individuele verantwoordelijkheid voor achterstanden, voor

een gebrek aan investeringen. Maar het boek *Gelijk* kan misschien wel eens herwaardering van gelijkheid inluiden. Of een nieuwe mode.

- x
- De verzorgingsstaat herwogen; WRR, 2006, www.wrr.nl.
 - Gelijk. Over de noodzakelijke terugkeer van een klassiek ideaal; Paul de Beer, Jelle van der Meer, Pieter Pekelharing (red.); Van Genneep/De Balie, 16 euro.
 - Het Sociaal-Kapitalistisch Manifest; Paul de Beer, Stichting Waterland, 2006, www.waterlandstichting.nl.

Marja Vuijsje: “Obama for president”

Tjdens een reis door de VS zag ik hem voor het eerst. Op televisie, in een Californische hotelkamer. Het was in de zomer van 2004. Barack Obama was nog bezig met zijn inmiddels wereldberoemd geworden toespraak voor de Democratische Conventie toen mijn metgezel met een voor zijn doen ongekend enthousiasme uitriep: “Let op mijn woorden: hij wordt de volgende Democratische president van Amerika.” Het was een duidelijk antwoord op de vraag die mij juist op de lippen brandde: zou deze man kans maken op het meest invloedrijke ambt ter wereld? Zelden werd ik zo geraakt door een politicus als die dag door ‘de zwarte man met de gekke naam’, zoals hij zichzelf al noemde. Barack Obama was geen vrouw, maar als man had hij alles mee. Het leek wel alsof god zelf had ingegrepen om een kruising tot stand te brengen tussen Nelson Mandela, Tony Blair, Martin Luther King, Denzel Washington, Hans van Mierlo en de twee vermoorde broertjes Kennedy. Hij was charmant, wijs, gedreven, mooi, geestig en bezat de gave van het woord. Een zeldzame mix van kwaliteiten die hij inzette om duidelijk te maken waarvoor hij stond: een politieke koerswijziging die onder meer moet uitdraaien op beëindiging van de oorlog met Irak, toegankelijke gezondheidszorg voor alle inwoners van Amerika en – wereldwijd – een rechtvaardiger verdeling van welvaart. Allemaal op een toon die zoveel vertrouwen inboezemde dat je je bijna niet kon voorstellen dat er Amerikanen waren die niet onmiddellijk voor hem in de benen zouden komen. Na afloop van zijn keynote address had ik dezelfde brok in mijn keel als toen ik Nelson Mandela kort na zijn vrijlating uit de gevangenis van Robbeneiland zag spreken op het Leidseplein in Amsterdam. Alleen bleef ditmaal het bijpassende gevoel van triomf achterwege. In plaats daarvan werd ik overvallen door een treurigheid die zich moeilijk liet verklaren. Een treurigheid die niet is verdwenen nu Barack Obama daadwerkelijk in de race is voor het presidentschap. Op zichzelf ben ik het eens met de juichende commentatoren die denken dat hij het ondanks zijn huidskleur en zijn tamelijk linkse verhaal in zich heeft de president van alle Amerikanen te

worden. Het is waar: als er iemand is die een brug kan slaan tussen arme, rijke, zwarte, witte, Angelsaksische en Latino Amerikanen is hij het wel. Maar daar zit ‘m ook de kneep. De laatste keer dat er een Amerikaanse presidentskandidaat opstond met hetzelfde charisma en een soortgelijk verhaal als Barack Obama liep het slecht met hem af. Bobby Kennedy stond op zijn manier veertig jaar geleden ook al voor herverdeling van kennis, inkomen en macht. En ook hij wilde een oorlog beëindigen. In zijn geval de oorlog met Vietnam. Net zoals Barack Obama nu wilde Bobby Kennedy in 1968 de wereld een ander Amerika laten zien. Want, zei hij: “They are comparing us to the Romans. They destroyed everything and called it peace.” Bobby Kennedy heeft nooit de kans gekregen te bewijzen dat hij met zijn roep om change geen luchtfiets was. Hij werd in juni ’68 doodgeschoten in een Californisch hotel. Het was dat jaar de tweede keer dat ik mijn moeder een van haar tegeltjeswijsheden hoorde zeggen: “De goeien gaan altijd het eerst”. De eerste keer was na de moord op Martin Luther King. Toch is de Weltschmerz die in mij opwelt bij het zien van Barack Obama niet alleen gekoppeld aan de vrees dat ook hem een dergelijk lot is beschoren. Misschien zit het ‘m vooral in het aan zekerheid grenzende vermoeden dat ook een goeie president van Amerika weinig opzienbarende veranderingen kan brengen. Uiteindelijk zal Obama compromissen moeten sluiten om aan de macht te blijven. Ook met zichzelf. Maar als hij het volgend jaar wordt, zal ik mijn traantjes even lekker laten vloeien. En er een beetje over opscheppen dat ik hem al in het vizier had toen de vorige presidentscampagne nog nauwelijks was begonnen.

x

Met mij alles goed

Jeanine van maris fotograeerde zelfbeschadiging bij tienermeisjes

Eén op de twintig Nederlandse jongeren tussen de veertien en zeventien jaar heeft zichzelf ooit of meerdere keren iets opzettelijk aangedaan. Zelfbeschadiging is een uiting van psychische pijn, boosheid of verdriet. De handeling is op de persoon zelf gericht en niet op anderen; dit is ook de reden waarom het voornamelijk voorkomt bij meisjes. Jongens zoeken meestal extern een uitlaatklep zoals gevechten, verslavingen of roekeloos gedrag, terwijl meisjes het vooral bij zichzelf zoeken. De redenen om te beginnen zijn zeer uiteenlopend, maar vaak is het een kwestie van 'vastzitten' en geen andere uitweg weten om met emoties om te gaan. Zelfbeschadiging heeft een enorme impact op het dagelijks leven. Het verbergen van de littekens of wonden is vaak moeilijk, en de zelfbeschadiging gaat vaak gepaard met schuldgevoelens en schaamte. Activiteiten als zwemmen, sporten en schoolgym, of zelfs zomerkleding dragen is vaak niet zo vanzelfsprekend. Deze fotoserie gaat over het contrast tussen wat de buitenwereld ziet, en wat er werkelijk aan de hand is.

HET LICHAAM ★ ARENA VAN CULTURELE EXPRESSIE

de locatie van het Kwaad

Met het wegvallen van de landsgrenzen is de lijn tussen wij en zij vervaagd en daarmee ook het onderscheid tussen eigen en vreemd, en goed en kwaad. Dat wordt door velen als bedreigend ervaren. De hoofdcommissarissen van politie pleiten nu voor het trekken van nieuwe grenzen om het kwaad te lokaliseren.

“Ieder tijdvak heeft zijn eigen beginsel van beweging,” schreef Thorbecke in 1841, “laat men dat slapen dan ontstaat in het volgende tijdvak verwarring van beweging.” De laatste jaren duikt dit citaat meermalen op, vooral als waarschuwing om veranderingen die onvermijdelijk zijn vorm te geven en tijdig bij te sturen. Het is een reactie op de onzekerheid doordat de wereld radicaal groter geworden en veranderd is door het wegvallen van Europese grenzen, technologische innovaties en informatieverzorging. Natuurlijk zullen, wanneer oude grenzen wegvallen, nieuwe grenzen worden getrokken. De grens is, in de woorden van de Russische cultuurfilosoof Yuri Lotman, een van de *cultural universals* van het mens-zijn. Een grens scheidt de levenden van de doden, de stad van het platteland, de conservatieven van de progressieven. Het is een (denkbeeldige) lijn, maar ook een metafoor die verwijst naar een ruimtelijke tweedeling tussen ‘binnen’ en ‘buiten’, of ‘hier’ en ‘daar’. Aan die tweedeling worden in elk sociaal-politiek-religieus systeem reeksen tegenstellingen gekoppeld die voor een deel universeel zijn. *Binnen* wordt bijna altijd gekoppeld aan begrippen als ‘eigen’, ‘goed’, ‘veilig’, ‘cultuur’, ‘geordend’ en ‘onveranderlijk’; *buiten* is bijna altijd gekoppeld aan ‘vreemd’, ‘kwaad’, ‘gevaarlijk’, ‘natuur’, ‘chaotisch’ en ‘veranderlijk’. Deze binaire opposities zitten verankerd in ons denken en sturen de manier waarop we de wereld waarnemen.

In allerlei onderdelen van de samenleving, zoals landinrichting, wetgeving, geschiedschrijving en opvattingen over veiligheid en cultuur, wordt gebruik gemaakt van territoriale en/of symbolische grenzen om de wereld inzichtelijk te maken, en al die grenzen verwijzen naar elkaar: ze beïnvloeden, weerspiegelen, legitimeren of weerspreken elkaar, groeien naar elkaar toe of raken van elkaar vervreemd. Als sommige van die grenzen gaan verschuiven of gedeeltelijk wegvallen heeft dat een destabiliserend effect: als iets verschuift, gaat de rest ook schuiven – en soms in tegengestelde richting. Het openen van grenzen leidt tot uitbreiding, maar ook tot terugtrekking, tot nieuwsgierigheid en afscherming, tot innovatie en conservatisme.

Dat een dergelijke situatie als verwarrend en bedreigend wordt ervaren, komt niet zozeer door het doorbreken van ruimtelijke grenzen, maar door wat die doorbraak teweegbrengt, namelijk het wegvallen van de symbolische grens tussen wij en zij. Wie is vriend en wie is vijand als wij en zij niet meer duidelijk (lees: ruimtelijk) gedefinieerd zijn? Wie hoort er wel en niet tot de kring van mensen die je in principe kunt vertrouwen? Verschuiving, doorbreking of vervaging van ruimtelijke grenzen leidt tot ontmoetingen met mensen die zich voorheen buiten het eigen territorium bevonden. Deze ontmoetingen ondergraven in eerste instantie de eigen culturele identiteit, maar vaak versterken ze die uiteindelijk ook. Als grenzen tussen wij en zij vervagen, worden ze, in reactie daarop, vaak weer heel sterk getrokken. Zo vindt in een cultuur die aan verandering onderhevig is een herwaardering van het eigen verleden plaats, worden cultuurgrenzen sterker gedefinieerd of neemt de behoefte toe om het vreemde opnieuw te definiëren of te categoriseren. Dit gebeurde bijvoorbeeld in Europa in de tijd van koloniale expansie, een periode waarin de ruimte waarin men zich bewoog, enorm uitdijde. De grenzen van Europa kregen nu betekenis, omdat Europa vertrouw-

der was dan de wereld daarbuiten. De wereldbevolking werd in rassen opgedeeld volgens een evolutionair model dat orde probeerde te scheppen in de verwarrende hoeveelheid informatie die het contact met verre landen en volken had opgeleverd. Maar deze en andere pogingen om de chaos om te zetten in een hiërarchische ordening konden niet voorkomen dat de kennismaking met de buitenwereld ook binnen Europa leidde tot existentiële onzekerheid.

Politie

Die onzekerheid kenmerkt ook deze tijd, dankzij de veranderingen van de laatste decennia. Ze duikt op in de meest onverwachte hoeken. Zoals bijvoorbeeld in de beleidsnota *Politie in ontwikkeling. Visie op de politiefunctie* (2005), geschreven door een projectgroep onder voorzitterschap van de Amsterdamse hoofdcommissaris Bernard Welten in opdracht van de Raad van Hoofdcommissarissen. De nota heeft als motto het aangehaalde citaat van Thorbecke: “ieder tijdvak heeft zijn eigen beginsel van beweging.” Opening van grenzen, globalisering, anonimisering, immigratie, georganiseerde misdaad en terreur hebben, zo vat de projectgroep samen, geleid tot een toegenomen gevoel van dreiging en kwetsbaarheid bij de Nederlandse burgers en tot politisering van het veiligheidsvraagstuk. Die veranderingen leidden op hun beurt bij de politie tot interne spanningen en tot wrijvingen met publiek en bestuur. De politie bevindt zich in een identiteitscrisis; ze voelt zich ondermijnd in haar gezag en gekoloniseerd door de politiek. Hieruit volgde de noodzaak en behoefte om de eigen taken en identiteit te herformuleren: “de beste manier om met verandering om te gaan, is die verandering zelf te bewerkstelligen”, besluit Bernard Welten in het voorwoord.

In *Politie in ontwikkeling* wordt een poging gedaan de identiteit van de politie te herformuleren en machtsrelaties in balans te brengen, onder meer door de ruimte waarin de politie opereert opnieuw te benoemen en in te delen. Dat is logisch, het benoemen van ruimte is een manier om controle uit te oefenen. Door een ruimte te benoemen wordt die (opnieuw) geordend; ze wordt ingericht en begrensd.

In de beleidsnota worden twee soorten ruimte tegenover elkaar geplaatst: *place of spaces*, bestaand uit statische ruimtes met min of meer stabiele, geregistreerde groepen mensen (woonwijken, verenigingen) en *space of flows*, een bewegelijke, open ruimte waarin personen, goederen en informatie zich voortdurend en vaak anoniem verplaatsen. Deze ruimtes worden in de tekst niet waarde vrij beschreven. Ze worden (onwillekeurig) gekoppeld aan de reeks van tegengestelde kwalificaties die hierboven is genoemd: *space of flows* wordt gekoppeld aan verandering, kwaad, buiten, vreemd, chaos; *space of places* wordt gekoppeld aan stabiliteit, goed, binnen, bekend, orde. In de in principe veilige, onveranderde *space of places* is de bekende wijkagent op z'n plaats, die sinds de jaren tachtig optreedt als vriend of scheidsrechter. De toegenomen onveiligheid en het belang om de rol van de politie te veranderen, zou vooral voortkomen uit de *space of flows*, een ruimte die het effect is van globalisering en anonimisering, en waarin moeilijk traceerbare, vaak internationale criminele activiteiten zich kunnen ontplooiën. Een woord als ‘kwaad’ wordt alleen gebruikt in relatie met deze ruimte (pag. 90), en gekoppeld aan andere begrippen uit dezelfde reeks. Elders

wordt gezegd dat het kwaad zich ‘buiten’ de maatschappelijke orde bevindt (= in de chaos; pag. 36). Het is een “destabiliserend” soort kwaad dat ervoor kan zorgen dat “afspraken” (lees: orde) worden “gemarginaliseerd”, waardoor binnen (d.w.z. volgens de maatschappelijke orde) opeens niet meer binnen is, maar een randverschijnsel. “Dreiging is onderdeel” geworden van het bestaan (pag.26). Oftewel: het gevaar is binnen.

Heilzaam

Nauwelijks genoemd in de nota, maar onmiskenbaar onderdeel van deze reeks binaire opposities én van de heersende werkelijkheid, zijn de migranten. Migrantengroepen horen over het algemeen, zeker in periodes van verwarring en verandering, niet thuis in het rijtje ‘hier’, ‘eigen’, ‘goed’, ‘geordend’ en ‘onveranderlijk’, maar in het rijtje ‘daar’, ‘vreemd’, ‘slecht’, ‘chaotisch’ en ‘veranderlijk’. Er bestaat een oeroude vete tussen nomadische en gevestigde samenlevingen; tussen zigeuners en burgers, veehouders en landbouwers, allochtonen en autochtonen. Sinds mensenheugenis kleven er voor gevestigde Europeanen negatieve connotaties aan mensen die zich verplaatsen. Ze zouden gewelddadig, ongeciviliseerd en wetteloos zijn, onbetrouwbaar en subversief. Nu terreuraanslagen, grootschalige globalisering en grensoverschrijdend gebruik van techniek gevoelens van onveiligheid en onzekerheid oproepen, worden die gevoelens geprojecteerd op een groep mensen die van oudsher geassocieerd wordt met de bekende negatieve reeks: buiten, vreemd, verandering, gevaar.

De nota *Politie in ontwikkeling* spreekt over het inzetten van middelen en mankracht om de criminaliteit die de *space of flows* met zich meebrengt, tegen te kunnen gaan. Daarnaast wordt er gepleit voor een voortzetting van de dicht-bij-de-burgeraanpak op wijkniveau en een uitbreiding van die functie naar andere *communities*, zoals verenigingen, culturele organisaties of de Consumentenbond. De agent in de wijk krijgt dan een ander, vriendelijker gezicht dan de agent op Schiphol, en ook de verschillende *communities* zullen op diverse manieren tegemoet getreden worden. In de beweeglijke, anonieme wereld buiten de wijk en vereniging zal de politie niet als ‘vriend’, of scheidsrechter optreden, maar als strenge controleur en bestrijder van het ‘kwaad’. Hiermee zou voorkomen kunnen worden dat in de publieke ruimte verstrekte ‘forten’ ontstaan als compensatie voor het wegvallen van andere grenzen.

De schrijvers lijken daarbij echter over het hoofd te zien dat symbolische ruimtes net zo invloedrijk zijn als geografische ruimtes. In de visie die *Politie in ontwikkeling* tentoonspreidt, is sprake van een symbolische fortificatie door onderscheid te maken tussen een ruimte met burgers die door de politie moet worden beschermd en een ruimte met kwade indringers tegen wie de politie moet optreden. Nu de landsgrenzen haar (symbolische) functie lijken te hebben verloren, wordt er binnen die landsgrenzen opnieuw een binnen- en een buitenruimte gecreëerd waardoor goed en kwaad weer een eigen locatie krijgen. Het onbedoelde gevolg kan echter zijn dat de polarisatie tussen bevolkingsgroepen toeneemt: degenen die met de kenmerken van de ‘nomadische’ buitenruimte geassocieerd worden, worden door deze tweedeling bijna als vanzelf ‘gecri-

minaliseerd', of in elk geval meer dan voorheen als buitenstaander beschouwd.

Ook wordt niet onderkend dat de *space of flows*, zeker in symbolisch opzicht, voor veel burgers misschien wel meer functioneert als een thuis dan de woonwijk of de Consumentenbond. Niet alleen bevinden zich dagelijks vele forenzen en reizigers in treinen en vliegtuigen, er is bovendien – en dit is inherent aan de globalisering die plaatsvindt – een groeiende groep mensen die haar identiteit niet meer koppelt aan de plek waar ze woont, maar veeleer aan een virtuele of symbolische ruimte. Globalisering gaat over “deterritorialization of social identity that challenges the hegemony of nation-states and their claim to exclusive citizenship” (Rosi Braidotti: *Transpositions. On nomadic ethics*; 2006). Merolla en Ponzanesi spreken over migratie als ruimte die bewoond wordt, een ruimte van hybriditeit en grensoverschrijdingen, waar “newness enters the world” (in *Migrant cartographies. New Cultural and literary spaces in postcolonial Europe*; 2005). Deze *newness* is natuurlijk niet in wezen negatief, en al helemaal niet per definitie crimineel, en de burgers die hun identiteit aan deze ruimte ontlenen hebben recht op eenzelfde behandeling als ieder ander. Bovendien: hoe meer de locatie van mobiliteit en grensoverschrijding als een in principe criminele buiten-locatie wordt bestempeld, des te meer het ook een locatie van verzet tegen de bestaande orde kan worden.

Een dergelijke polarisatie kan worden voorkomen door het *unheimliche*, datgene wat als ordeverstoring en ongrijpbaar en dus als bedreigend wordt ervaren, niet te zien als iets dat van buiten komt, maar als iets dat onvervreemdbaar onderdeel is van iedere samenleving, hoewel het onder bepaalde omstandigheden tijdelijk kan worden bezworen. Niet bezworen levert uiteindelijk meer op dan bezworen. Meer dan een bron van angst en ongemak is het *unheimliche* uiteindelijk heilzaam.

Gevaarlijk

Hoewel verandering in beginsel door de schrijvers van *Politie in ontwikkeling* lijkt te worden erkend en geaccepteerd, blijkt uit de manier waarop zij met verandering en de bijbehorende onzekerheid omgaan dat verandering – en alles wat daarmee wordt geassocieerd – tegelijkertijd in een negatief daglicht staat. De kans bestaat dat heersende gevoelens van onveiligheid daardoor uiteindelijk alleen maar worden versterkt. Het verdwijnen van geografische grenzen ondergraaft, volgens de nota, de Nederlandse veiligheid en de identiteit van de politie. De logische, geruïststellende tweedeling tussen binnen en buiten is erdoor verdwenen, de rol van de politie verandert en wordt onduidelijk. Om opnieuw duidelijkheid te scheppen wordt er in de ruimte die voorheen in zijn geheel ‘binnen’ en veilig leek (namelijk Nederland) een statische, veilige binnenwereld tegenover een beweeglijke, onveilige buitenwereld geplaatst, waarbij de laatste gekoppeld wordt aan verandering (informatietechnologie), vreemd (migranten), kwaad (georganiseerde criminaliteit), chaos (mobiliteit) en onbetrouwbaarheid (terreurdreiging). Door de ruimte aldus in te richten en haar eigen, gedifferentieerde rol daarin te definiëren, probeert de politie de tegenstellingen waar zij in verstrikt zit op te lossen en het gevoel van veiligheid te brengen waar de politiek om vraagt en de burger behoefte aan heeft.

Het gevolg is echter dat de spagaat waarin ze zich bevindt geconsolideerd wordt en de angst van de burger bevestigd: de ruimte waarin we ons bevinden wordt in tweeën gedeeld op grond van precies dezelfde opposities die ten grondslag liggen aan het gevoel van onveiligheid van de burger, en met de ruimte ook de bevolking en de politie zelf. In de ene ruimte wil de laatste net als vroeger betrouwbaar, integer, onpartijdig, vredelievend, hulpvaardig en gezaghebbend zijn, en in de andere streng en afstandelijk om tegelijkertijd effectief, professioneel, zelfstandig, doeltreffend en verantwoordelijk te kunnen zijn. Hoewel dit misschien tegemoet komt aan een behoefte van politiek en publiek, zal de veiligheid, of op z’n minst het gevoel van veiligheid, op de lange termijn met deze tweedeling niet zijn gediend. Beleidsmakers zullen de zo menselijke tegenstellingen moeten proberen te overstijgen en te overbruggen. Zoals Thorbecke zei: “Ieder tijdvak heeft zijn eigen beginsel van beweging.” Om voor iedereen veiligheid te creëren, zal deze beweging en alles wat daarbij hoort in beginsel omarmd moeten worden – niet buitengesloten. En zal juist de politie onderscheid moeten kunnen maken tussen dat wat gevaarlijk is, en dat wat angst oproept.

x

Overige literatuur:

Robin Cohen, *Global diasporas: an introduction*. London, UCL press, 1997

Jacques Derrida, *Spectres of Marx. The state of the debt, the work of mourning, and the new international*, 1994

Yuri Lotman, *Universe of the mind. A semiotic theory of culture*, 1990

George Lakoff & Marc Johnson. *Metaphors we live by*, 1980

Nieuwetijdskinderen door Sterre Sprengers

Steeds meer ouders zijn ervan overtuigd dat hun kind een hoger spiritueel bewustzijn heeft. De ouders creëren een wereld waarin maximale ruimte wordt gegeven aan deze Nieuwetijdskinderen om hun kernkwaliteiten te ontwikkelen. Ik heb gefotografeerd bij meerdere ledenwijs scholen in Nederland die dit idee in praktijk brengen. De schoolkeuze ligt bij de ouders, de effecten zijn terug te vinden bij de kinderen zelf. Mijn foto's verbeelden deze kinderwereld die bestaat uit totale vrijheid en chaos, zonder controle, structuur of verplichtingen.

I
n het najaar van 2006 berichtten meerdere kranten en magazines over het chronisch tekort aan vrouwen op topposities. Ik vroeg me af hoe dit, in een wereld die wordt bestempeld als 'modern', kan? Naar aanleiding van deze berichten, bracht ik een bezoek aan een bijeenkomst van 'Womens Inc.' in Pakhuis de Zwijger te Amsterdam. Daar kom ik te weten dat Nederland, wat betreft vrouwen in seniormanagementposities, op een gedeelte 26e plaats staat met Pakistan. Mijn aandacht is getrokken en ik besluit naar aanleiding van deze bijeenkomst de websites van een aantal grote bedrijven te bezoeken. Op deze websites staat de 'top' van het bedrijf, Raad van Bestuur en Raad van Commissarissen, vaak met een foto. Wat blijkt, het zijn voornamelijk mannen. Dat er ook vrouwen in de Raad van Bestuur zitten, zie ik op deze sites niet terug. Opmerkelijk vind ik, dat bij mijn eerste gedachte aan de 'Raad van Bestuur', ik voornamelijk denk aan sigaren, whisky, gaatjesschoenen, zwarte

Aysel Sabahoğlu Medewerker van het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

“GELUKKIG

de helling
43
leite 2007

De ontkenning van de
Armeense genocide en
de moord op de journalist
Hrant Dink zijn uitingen
van het Turkse nationalis-
me. De geschiedenis daar-
van gaat terug naar het
begin van de vorige eeuw
toen een uiteenvallend rijk
aaneengesmeed moest
worden.

Het is in Turkije gewoonte om te spreken over de *zogenaamde* Armeense genocide. Wie dat niet doet riskeert vervolging op basis van het artikel 301 Turks Wetboek van Strafrecht. Er is veel te doen over dat artikel 301, waarin belediging van de Turkse nationale identiteit strafbaar is gesteld. Prominente intellectuelen als Nobelprijswinnaar Orhan Pamuk, schrijfster Elif Şafak en zelfs buitenlanders als Joost Lagendijk zijn wegens hun kritische uitlatingen, op basis van dat artikel vervolgd door nationalistische openbare aanklagers. Steeds volgde er vrijspraak. Maar niet in het geval van de Armeense journalist Hrant Dink. Hrant Dink werd alom gerespecteerd om zijn kritische maar verzoenende boodschap. Hij riep op tot dialoog en stelde regelmatig dat conservatieve partijen in Europa de Armeense genocide-kwestie niet moesten misbruiken om Turkije buiten de EU te houden.

Hij kreeg zes maanden straf omdat hij gezegd zou hebben dat het Turkse bloed besmet is. Dat was aantoonbaar niet het geval, toch werd het vonnis tot op het hoogste niveau bekrachtigd. Verbijsterd over de veroordeling vroeg hij zich in zijn laatste column in de krant *Agos* af of hij wel moest blijven in het land dat hij ook het zijne noemde. Hij werd bedreigd en vreesde voor zijn leven omdat hij had gezegd dat Turkije de genocide moet erkennen. Hij wilde blijven. Ondanks herhaald verzoek kreeg hij geen bescherming. "Maar in dit land schieten ze geen duiven dood", schreef hij in diezelfde column. Dink werd een paar dagen na het verschijnen van zijn column op 19 januari vermoord door een zeventienjarige ultranationalist uit de Zwarte Zee-stad Trabzon. Dezelfde stad waar vorig jaar een priester werd vermoord door een nationalist. Het nationalisme viert hoogtijdagen in Turkije. Om het Turkse nationalisme als fenomeen te kunnen doorgronden, moet men zich verdiepen in wordingsgeschiedenis van de Republiek Turkije.

Zuiver

Aan het eind van de negentiende eeuw was het Osmaanse Rijk in verval. Constitutionele en politieke hervormingen baatten niet. Het Osmaanse Rijk, ooit zeer machtig, takelde steeds verder af en werd door de Russische Tsaar spottend 'de zieke man van Europa'

is Hij die een Turk is”

leite 2007

genoemd. Allerlei Osmaanse rijksgdelen streefden onder invloed van het nationalisme naar onafhankelijkheid en minderheden die leefden in Anatolië werden als vijfde colonne gewantrouwd door de 'Jong Turken'. Dat was een groep revolutionaire militairen – waartoe ook Mustafa Kemal Atatürk behoorde – die wilden afrekenen met het Sultanaat en streefden naar de vestiging van een Turkse natiestaat. In de nadagen van de Eerste Wereldoorlog bevrijdde Atatürk, een briljant militair strateeg, Anatolië van de Russische, Franse en Engelse bezetters en vestigde uiteindelijk in 1923 een seculiere republiek naar Frans model. Etnische zuiveringen vonden in de periode 1914-1915 op grote schaal plaats. Grieken en Armeniërs werden gedeporteerd. Honderdduizenden kwamen daarbij om.

Atatürk moderniseerde het land vervolgens in hoog tempo naar westers voorbeeld, schafte het Arabische schrift af, voerde het Latijnse schrift in, lanceerde een hoedenrevolutie en verbood de fez voor mannen en de sluier voor meisjes op scholen en vrouwen in overheidsdienst. De republiek was seculier en godsdienst zou voortaan gecontroleerd worden door Diyanet – het Ministerie van Godsdienstzaken.

Om zijn culturele revolutie uit te voeren legde Atatürk meer nadruk op de Centraal-Aziatische, pre-islamitische oorsprong van de Turken, in plaats van op de Osmaanse en islamitische traditie. Tot de stichting van de Republiek noemde de elite zich nog "Osmanlı" en werd het neerbuigende woord Turk gebruikt voor de eenvoudige boeren van het arme Anatolië. De Osmanen waren heersers geweest over de Arabische gebieden en waren de hoeders van de islam geweest. De Sultan bekleedde immers ook het Khalifaat, het leiderschap over de Soena, de islamitische wereldgemeenschap. Met dat Osmaanse en islamitische verleden moest hard en in hoog tempo afgerekend worden.

Turk zijn moest iets gaan betekenen, men moest leren trots te worden op Turk-zijn. De taal werd gezuiverd van Arabische en Perzische leenwoorden. En imams moesten voortaan hun oproep tot het gebed in het zuivere Turks doen en niet langer in het Arabisch, zoals de Koran vereist. Zelfs het woord Allah werd vervangen met het pre-islamitische begrip 'Tanrı' (hemel).

Atatürk vestigde de Republiek Turkije uiteindelijk op basis van zes pijlers. Het nationalisme en het secularisme werden de twee belangrijkste. Republikanisme is een andere pijler: ijveren voor terugkeer van het sultanaat werd verboden en gold als landverraad. Verder het populisme: belangen van heel het volk moesten prevaleren boven groepsbelangen. Klassen en klassentegenstellingen werden zodoende ontkend. Daarmee werd strijd op basis van klassenverschillen – socialisme en communisme – verboden. De laatste twee pijlers waren het reformisme, de voortschrijdende toepassing van het kemalistische gedachtegoed, en het etatisme, het erkennen van de sturende rol van de staat in de economie.

De zes pijlers waren een pragmatisch samenraapsel van opvattingen over staatsinrichting en vormden geen gesloten of één duidelijke ideologie. Om het ideologische gat te dichten werd aan de pijlers een persoonlijkheidscultus verbonden. Al bij zijn leven werden er overal in het land standbeelden van Atatürk geplaatst. *En passant* experimenteerde Atatürk ook nog met democratie. Hij liet zijn strijdmakker van het eerste uur, generaal İnönü, oppositie voeren, maar verbood diezelfde oppositie onmiddellijk toen deze aanhang dreigde te krijgen. De partij van Atatürk, de CHP, de Republikeinse Volkspartij, bestaat nog steeds en heeft als symbool zes pijlers in het vaandel.

Canon

Het beeld van Turkije in West-Europa is te eenduidig. Turkije wordt voorgesteld als een homogeen seculier land waar negentig procent van de bevolking soenitisch-moslim is. Het land kent echter een grote etnische en religieuze diversiteit. De grootste groepen minderheden zijn de Koerden en Alevieten, en de christelijke Armeniërs en Suryoye. Hoewel Hrant Dink geen etnische Turk was, noemde hij zichzelf Türkiyeli. Türkiyeli betekent zoiets als 'afkomstig uit Turkije' en geldt als een term met een politiek signaal. Ook Koerden en andere etnische minderheden in Turkije gebruiken het woord om duidelijk te maken dat ze geen etnische Turken zijn, maar wel afkomstig zijn uit Turkije. Ook de politieke versplintering is erg groot. Parlementair linkse en rechtse partijen, streng seculiere kemalisten, gematigde en extremistische islamisten, extreem-linkse

en extreem-rechtse partijen en zelfs nationaal-socialistische partijen domineren het politieke krachtenveld. Ook onder de Turken in Nederland bestaat een rijke diversiteit langs politieke, etnische en religieuze lijnen. Turkije heeft een moeizame relatie met al haar minderheden, in het bijzonder met de Armeniërs, Koerden en Alevieten. De Turkse nationale identiteit biedt namelijk geen ruimte voor diversiteit. Het is een identiteit die geconstrueerd is en in het kader van de natievorming dwingend opgelegd wordt. Het is de taak van alle instituties in Turkije, maar die van het leger in het bijzonder, om vervolgens de nationale eenheid en het seculiere karakter van de Republiek te bewaken. 'Turkije is van de Turken', zo luidt het logo van *Hürriyet*, de grootste krant van Turkije. De leus – afkomstig van Atatürk, net als de leus 'gelukkig is hij die zich een Turk noemt' – behoort tot de nationale canon van Turkije. Ook wordt er een dwingende taalpolitiek gevoerd. Tot in de verste regio's, waar Turks de taal van de overheid is maar lang niet altijd de gesproken taal thuis, zweren kinderen dagelijks op scholen trouw aan Atatürk en de Turkse vlag.

De 'turkificatie' vindt op allerlei manieren plaats. Met harde hand, wanneer gebieden ontruimd worden en dorpelingen gedwongen worden te verhuizen naar de grote steden. Maar ook met zachte hand. Zo komt het nog steeds voor dat Turkse ambtenaren weigeren om Armeense of Koerdische namen in te schrijven bij de burgerlijke stand.

Kentering

Maar ook het nationalisme in Turkije is niet homogeen en kent een aantal verschijningsvormen. De huidige leiding van de CHP – de door Atatürk opgerichte Republikeinse Volkspartij – heeft zich ontwikkeld tot een links-populistische partij met een nationalistische retoriek. De MHP – de Nationale Actie Partij – is van oudsher ultranationalistisch en zelfs pan-turkistisch te noemen. Haar ideaal is een vereniging van alle Turkse volkeren in Centraal Azië in een Groot-Turkije. Dan is er het Turks-islamitisch nationalisme van conservatieve partijen als DYP – Juiste Pad Partij – en ANAP – de Moederlandpartij. Beide partijen verenigen een conservatief-liberale vleugel met een islamitische.

Alle partijen verklaren zich trouw aan

het kemalistische gedachtegoed en aan het nationalisme zoals dat is vastgelegd in de Grondwet. Zo ook de AK Partij – 'ak' betekent reinheid en AK staat voor Gerechtigheid en Wederopbouw – de partij van de gematigd politieke islamisten. In 2002 won deze nieuwkomer in de politieke arena de parlementsverkiezingen met overweldigende meerderheid en kon alleen gaan regeren. Die winst had partijleider Erdoğan niet alleen te danken aan zijn integere imago – als oud-burgemeester van Istanbul had hij de problemen in de stad pragmatisch aangepakt en de dienstverlening aanzienlijk verbeterd – maar vooral aan de vele proteststemmers die moe waren van de grootschalige corruptieschandalen ten tijde van de ANAP- en DYP-regeringen.

Met de AK Partij leek het secularisme bedreigd. Kemalisten, ook in het leger, keken argwanend toe. Maar Erdoğan toonde zich een pragmatische en behendige politicus. De AK Partij voerde in hoog tempo hervormingen door en het grote succes kwam in 2005 toen de EU besloot te beginnen met de toetredingsonderhandelingen. Artikel 301 van het Turkse wetboek van Strafrecht werd eveneens in 2005 ingevoerd.

Bij de inwerkingtreding van het wetsartikel wees de EU al op het gevaar dat de in het artikel gebezigde term 'Türklük' als begrip te vaag is en vatbaar voor misbruik door ultranationalisten. 'Türklük' omvat meer dan de in Nederland gebezigde vertaling 'de Turkse identiteit'. Het Engelse 'Turkishness' benadert het Turkse begrip beter. 'Turkishness' verwoordt de nationale eenheid en de ondeelbaarheid van de Republiek Turkije. Precies dit maakt dat in de toetredingsdiscussie de gemoederen in Turkije zo vaak hoog oplopen. Kwesties als Cyprus, de Armeense genocide, de positie van Koerden, de mensenrechtensituatie en de godsdienstvrijheid raken de kern van het bestaan van de Republiek Turkije. De Europese Unie blijft immers de vinger op de zere plek leggen en stelt zich – terecht – op het standpunt dat er politieke, juridische en culturele ruimte moet komen voor andere etnische en religieuze identiteiten. In de beleving van menig Turk staat daarmee de Turkse nationale identiteit, de nationale eenheid en het voortbestaan van de Republiek op het spel in het toetredingsproces.

Ultranationalisten, die Turkije niet bij

de Europese Unie willen, varen er wel bij en jagen het euroscepticisme aan. Hrant Dink's dood zou echter een voorzichtige kentering in de Turkse politiek kunnen markeren. Artikel 301 zal waarschijnlijk door de regering van Erdoğan aangepast worden. Maar aan de preambule van de Turkse Grondwet zal niet getornd (kunnen) worden: de Republiek Turkije is en blijft een staat gevestigd op de pijler 'milliyetçilik' – het staatsnationalisme – zoals dat door Atatürk, de grondlegger van de Republiek Turkije, is geformuleerd.

×
Bron: E. J. Zürcher, Een geschiedenis van het moderne Turkije, Amsterdam, Uitgeverij Sun, 2006

Bazaar 2007: 3 juni De Melkweg Amsterdam

THE WAR ON ERROR: alternative views from the middle east

In twee opeenvolgende jaren is de Bazaar een groot succes gebleken. De Bazaar geldt als ontmoetingsplek voor allen die in het Midden-Oosten zijn geïnteresseerd. Het alternatieve podium voor mensen die blijven geloven in democratie en mensenrechten in het Midden-Oosten. De Uruzgan-missie, de ontwikkelingen in Irak, Iran en Libanon blijven de hete hangijzers van de Nederlandse buitenlandpolitiek.

Een War on Error als alternatief voor de War on Terror. Wat hebben de militaire interventies opgeleverd? Een enorme toename voor de steun aan Islamistische bewegingen, verzet en weerstand. En wat is the way out? Hervormingen van onderop én van bovenaf. Als we Bush niet willen, wat willen we dan? Wat is het alternatief? The War on Error: Alternative views from the Middle East.

Zie voor meer informatie www.waronerror.nl of neem contact op met Aysel Sabahoglu, asabahoglu@groenlinks.nl

Ongerust zijn over HET KLIMAAT is niet genoeg

Er is wereld sprake van een klimaatcrisis. De zeespiegel stijgt, poolkappen smelten. Ook aan het ongewoon warme weer in Nederland merk je dat er echt iets aan de hand is. Rapporten die om actie vragen, stapelen zich op. De ongerustheid neemt toe, maar maatregelen ontbreken. Het nieuwe kabinet spreekt mooie woorden, maar daar mag het niet bij blijven.

Wat wil Cool Climate?

Cool Climate vraagt om actie van de politiek, en wel nu! Klimaatverandering raakt iedereen en stop je niet in je eentje. Daarom roepen we zoveel mogelijk mensen op om zich aan te sluiten bij Cool Climate. We hebben een manifest opgesteld met concrete eisen aan het kabinet. Inmiddels hebben vele bekende en onbekende Nederlanders dit manifest al ondertekend waaronder: Wubbo Ockels - hoogleraar, Femke Halseth, Geert Mak - schrijver, Doekle Terpstra - voorzitter HBO-raad, Awraham Soetendorp - rabbijn, Lucas Reijnders - hoogleraar, Lousewies van der Laan, Maurits Groen - adviseur milieu & communicatie (haalde Al Gore naar Nederland), Wijnand Duyvendak, Felix Rottenberg, Hans Opschoor - hoogleraar. Ook Greenpeace, Milieudefensie, Natuurmonumenten, Natuur en Milieu en de waddenvereniging steunen de eisen en hebben zich aangesloten bij CoolClimate. Sluit je ook aan.

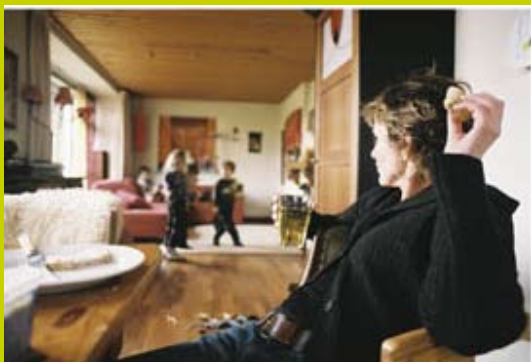
Ga voor meer informatie naar www.coolclimate.nu of Jaap de Bruijn: jaap@coolclimate.nu.

overgewicht bij jongeren
door Sjoerd Knibbeler

Vetien procent van de jeugd in Nederland is te dik. Voor dit project heb ik bij zeven middelbare scholen in de gemeente Amsterdam het eetgedrag van scholieren gefotografeerd, tussen tien en elf uur 's ochtends, tijdens de eerste pauze van de dag. De nadruk in de fotografie ligt op het onbewuste van het gedrag van de scholieren. In interviews merkte ik dat ze vaak niet weten dat ze ongezond eten, of dat ze het niet belangrijk vinden. Door het onbewuste gedrag te tonen wil ik de paradox van het probleem van overgewicht aankaarten. In een maatschappij waarin het uiterlijk zo belangrijk wordt gevonden, wordt minder aandacht besteedt aan de innerlijke mens dan je zou denken. Wie eet er nou chips om tien uur 's ochtends?

HET LICHAAM ★ ARENA VAN CULTURELE EXPRESSIE

Mooi met één borst
door Myrtille Visscher

Een op de negen vrouwen krijgt borstkanker. De operatie om borstkankercellen te verwijderen kan 'borstsparend' zijn, dan wordt er alleen een klein deel van de borst weggehaald, en soms kan er gekozen worden voor een 'borstreconstructie' door middel van plastische chirurgie. Maar vaak genoeg komt er leegte in plaats van de zieke borst. Die leegte kan in een beha gevuld worden met een prothese. Of niet. Jeannette van Beveren en Paula van der Post maken en verkopen kleding voor vrouwen die na hun borstamputatie geen prothese willen dragen. Voor dit project heb ik zes vrouwen gefotografeerd, vooral in situaties waar zij in contact komen met anderen. Ik vind het dapper en wil een bijdrage leveren aan de maatschappelijke acceptatie van hun keuze. 'Als er kleding voor bestaat dan klopt het weer', zegt Jeannette. 'Met één borst kun je ook mooi en sexy zijn.'

Mooie Mannen

Janus van den Eijnden fotografeerde de schoonheidssalon

Verzorging van het uiterlijk was 5 jaar geleden in Nederland alleen nog maar iets waar vooral vrouwen hun tijd en geld aan besteedde. De man is echter bezig met een enorme inhaal race. Vorig jaar gaf de Nederlandse man meer geld uit aan kleding en verzorgingsproducten dan de vrouw. Daarnaast brengt inmiddels 15% van de mannen een bezoek aan een schoonheidssalon. Dit was 2% in 2002. Het taboe op uiterlijke verzorging is echter nog niet verdwenen. Dit blijkt uit het feit dat de meeste mannen (49% van de 15%) een schoonheidsspecialist kiezen met een instituut aan huis. Het trainen van ons lichaam,

